

Magyar Balázs Dávid*
Debrecen

Társadalom és közerkölcs Genfben (1541–1557) és Debrecenben (1547–1572) a reformáció hajnalán.

Új utak Kálvin János magyarországi hatástörténetének vizsgálatában?¹

Bevezetés

Kálvin János személyének, valamint teológiai-etikai tanításainak magyarországi hatástörténete izgalmas kérdéseket vet fel. Mindmáig megannyi kutatási irányzat² kívánta tisztázni, miképpen kerültek „kálvini vonások a magyarok lelki arcára”.³ A feladat nagy, az elvégzendő munka pedig nem kevés, hiszen az eddigi erőfeszítések mind arról tanúskodnak, hogy a genfi reformátor teológiai hatásának hazai recepciója komoly egyház- és teológiatörténeti kérdéseket vet fel. Jóllehet Magyarországon a protestantizmus helyét irányának elterjedése által a lakosság jelentős része a református tanítások követője lett a 16.

* Dr. Magyar Balázs Dávid Kálvin-kutató és jogász, a hajdúböszörményi Baltazár Dezső Református Általános Iskola és a Bocskai István Gimnázium etika- és vallástanára, valamint a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának tudományos munkatársa. Egyetemi tanulmányait Debrecenben és Kampenben végezte. Kálvin életét és szociáletikáját Kampenben, Genfben, a Grand Rapids-i H. Henry Meeter Center for Calvin Studiesban és Varsóban kutatta. Doktori címet a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen szerzett a „*Nem jó az embernek egyedül lenni.*” Kálvin János, a házassági és családi életformára való nevelés reformátora című dolgozatával (2016). Jogi diplomát a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerzett 2019-ben. 2013 és 2018 között e kar jogtörténeti műhelyének, a Praetor Szakkollégiumnak tagja. Első önálló kötete 2018-ban jelent meg *Kálvin János a házasságról, családról és szexualitásról* címmel az Universitas Kiadó gondozásában.

¹ A tanulmány a Szegedi Kis István Kutatói Ösztöndíj 2020/2021 (Emberi Erőforrások Minisztériuma, Magyar Alkotóművészeti Közhatal Nonprofit kft.) keretében valósult meg.

² Ld. Baráth Béla – Szabadi István: Irányvonalak a 16–17. századi magyar református egyháztörténet és egyházi műveltség kutatásában (1989–2009). In: Baráth Béla Levente – Csorba Dávid – Fazakas Gergely Tamás (szerk.): *Egyház és kegyesség a kora újkorban*. D. Dr. Harsányi András Alapítvány, Debrecen 2009, 9–34.

³ Utalás Gaál Botond tanulmányának kiváló címére. Ld. Gaál Botond: Kálvini vonások a magyarok lelki arcán. In: *Confessio. A Magyarországi Református Egyház Figyelője* 33. (2009/1), 66–95.

században,⁴ hazánkban mégis keveset tudnunk Kálvin elgondolásainak gyakorlati megvalósulásáról. Ugyanis a releváns kordokumentumok, például a zsinati feljegyzések és prédikációk alapján szinte lehetetlen kimutatni, mikor volt meghatározó Zwingli, Luther, Kálvin, Bullinger, Béza, illetve Melanchthon hatása.⁵ Ezért helyes és érvényes Hörsik Richárd megállapítása, aki vonatkozó tanulmányaiban világossá tette, hogy a korai magyar protestáns teológusok többsége sem egyik, sem másik nagy tekintélyre nem hivatkozott, ugyanis a *sola Scriptura* elv alapján inkább a *Szentírást* idézték.⁶ Így a régebbi kutatások közül elsősorban a Kálvinnal való személyes (például Belényesi Gergely) vagy éppen magánlevelek útján történt „találkozások” feltárásai érdemelnek figyelmet.⁷ A kurrens kutatások közül pedig elsősorban a Kárpát-medencei magán- és gyűjteményes könyvtárakban előforduló Kálvin-kötetekre,⁸ valamint a korabeli református tankönyvekben⁹ és

⁴ S. Szabó József: *A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben*. Debrecen 1912, 113–173.

⁵ Hörsik Richárd: Kálvin és a 16. századi Magyarország. Adatok Kálvin 16. századi magyarországi recepciójához. In: *Theológiai Szemle* 33. (1990/6), 341–348. Vö. Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet. I. kötet. 1520-tól 1608-ig*. Református egyházi könyvtár XX. kötet. Magyar Református Egyház, Debrecen 1938, 125. Bucsay Mihály: Kálvin jelenléte Magyarországon 1544–1944. In: *Theológiai Szemle* 22. (1979/5), 275–281. Uő: Bucsay Mihály: Calvins Präsenz in Ungarn. In: Neuser, Wilhelm Heinrich (Hrsg.): *Calvinus Ecclesiae Doctor: Die Referate des Internationalen Kongresses für Calvinforschung vom 25. bis 28. september 1978 in Amsterdam*. J. H. Kok, Kampen 1980, 209–228.

⁶ Hörsik, Richárd: Kálvin 16. századi magyarországi recepciója. In: Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009, (13–37) 15.

⁷ S. Szabó József: A Kálvint meglátogató magyar. In: *Protestáns Szemle* 21. (1909), 259–263. Uő: Egy magyar ifjú levele Kálvinhoz. In: *Protestáns Szemle* 23. (1911), 95–103. Ld. még Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 170–175.

⁸ Fekete Csaba: Calvin irodalom a Debreceni Református Kollégiumban. In: Márkus Mihály – Karasszon István (szerk.): *Honnan – Hová? A Balatonfüreden, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia szerkesztett tanulmányai*. Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest 1996, 95–116. Köntös László: Kálvin-irodalom a Pápai Tudományos Gyűjteményekben. In: Márkus Mihály – Karasszon István (szerk.): *Honnan – Hová? A Balatonfüreden, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia szerkesztett tanulmányai*. Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest 1996, 117–128. Ósz Sándor Előd: A budapesti könyvtárakban őrzött Kálvin-kötetek. In: P. Vásárhelyi Judit (szerk.): *A reformáció könyvespolca. Reprezentatív kiadványok Magyarországon a reformáció korából*. A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület Füzetei, 9. Argumentum – OSZK, Budapest 2017, 34–52.

⁹ Fekete Csaba: Calvin tananyag volt Magyarországon a 16. század végén. In: *Magyar Könyvszemle* 103. (1987/4), 312–313. Uő: Kálvin Sárdon és Radnóton. Hazai tananyag volt az Institutio 1595-ben. In: Gáborjáni Szabó Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen 2011, 60–115.

magyar nyelvű kötetekben előforduló Kálvin-idézetekre¹⁰ vonatkozó vizsgálatokról kell említést tenni. Ezért érdekes és értékes lehet egy olyan tanulmánykísérlet kimunkálása, amely kálvini tanítások gyakorlati megvalósulásának nyomait keresi a debreceni magisztrátusi jegyzőkönyvek és a helyi közerkölcsök bemutatásával, majd az alföldi mezőváros és Genf morális életének összehasonlítása után záró megjegyzéseket tesz.

Ha megvizsgáljuk a „kálvinista Róma”,¹¹ azaz Debrecen történetét, azt láthatjuk, hogy a kiváló gazdasági és társadalmi potenciállal rendelkező mezőváros már az 1550-es években a protestantizmus, Méliusz Juhász Péter fellépésétől (1558) kezdve pedig már a helvét reformáció szellemében éli mindennapjait. Tény, hogy a lakosság száma, valamint az erős kereskedelemorientált jellemzők tekintetében markáns hasonlóságok figyelhetők meg a két település között. Kérdés azonban, hogy a debreceni reformáció első időszakában, Méliusz haláláig (1572) vajon miképpen tárható fel a mezőváros közerkölcsének állapota, azaz a kálvini tanítások „erkölcsi recepciójának” hazai, debreceni módja, és pedig egy olyan városban, ahol az egyház és a városvezetés szimbiózisa miatt egészen a 18. század közepéig nem is alakult ki külön olyan Kálvin tanítása alapján működő presbitérium, illetve egyházszerkezet, amely felügyelt volna az erkölcsi életre.

Noha Debrecen politikai, jogi, társadalmi, építészeti, valamint kereskedelmi és vallási életére vonatkozó helytörténeti források száma igen gazdag, a bemutatni kívánt korszak (1547–1572) közerkölcsi állapotát egy forrásmű sem vizsgálja mélyrehatóan, a helyi bűncselekménytípusok adatoló feltárása által.¹² Így ez a tanulmány

¹⁰ Ld. Oláh Róbert: *Kálvin műveinek recepciója a 16–17. századi Magyarországon*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen 2020.

¹¹ Ld. Révész, Imre (íjf.): A „Kálvinista Róma”. (A két elnevezés története.) In: *Theológiai Szemle* 9–10. (1933/1934), 1–108.

¹² Vö S. Szabó József: Erkölcsi élet hajdan Debrecenben. In: *Debreceni Képes Kalendárium* 32. (1932/1), 88–92. Konczháza Koncz Ákos: *Debrecen város régi büntető joga és ennek alkalmazása a különböző büntetéseken*. Debrecen Szab. Kir. Város Könyvnyomda-vállalata, Debrecen 1913. Szendiné Orvos Erzsébet: A hajdúvárosok büntetőbíráskodása a 17. században. In: Varjasi Imre (szerk.): *A Hajdúkerület büntetőbíráskodásától a kádári megtorlásokig*. Közszerzői füzetek, XI. Hajdú-böszörmény Város Polgármesteri Hivatala, Hajdú-böszörmény 2016, (7–26) 19–20. A későbbi korszak büntetőügyeihez ld. Nagy Sándor: A hajdúkerületi büntető törvényszék 1861–1871. évi működésének vázlata. In: Radics Károly (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXI*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1994, 89–116. Uő: A hajdúkerületi büntető törvényszék, mint másodfokú bíróság. Radics Károly (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1995. Uő: A hajdúkerületi büntető törvényszék, mint másodfokú bíróság 1861–1871. In: Radics Károly (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1996, 119–144. Uő: Kínvallatások a hajdúvárosok és a hajdúkerületi törvényszék előtt indított bűnügyekben. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 1997, 25–55. Uő: Nagy

az 1. táblázat, a 3. grafikon és az 1–6. diagramok kimunkálásával keres tartalmi és logikai kapcsolódási pontot, és kíván csatlakozni M. Antalóczy Ildikó történész-levéltáros korábbi kutatásaihoz. Ő ugyanis a *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén*¹³ című monográfiájában és egyéb írásaiban az 1740 és 1749 közötti esztendőök vallásellenes, boszorkánysággal, családon belüli nemi erkölccsel, közönségre veszélyes közsérelemmel kapcsolatos, illetve vagyon elleni bűncselekményeit vizsgálta összehasonlító, adatoló és példákat is felhozó jelleggel.

1. Társadalomtörténeti előzmények Genfben Kálvin előtt

Genf és környéke a reformátor érkezésekor (1536) gazdag, prosperáló múltú „nagyváros” volt folyamatosan változó, megközelítőleg 8-12 000 fős lakossággal.¹⁴ Ugyanis a nagy forgalmú kereskedelmi utak csomópontjában elhelyezkedő település három figyelemre méltó gazdasági régió vonzáskörzetében feküdt: a kiváló borszőlő és búza termelésére alkalmas Svájci-fennsík (Bern, Fribourg), az állattenyésztésről és sajtgyártásról híres Alpok térsége (Valais, Piedmont) és a nagy

Sándor: A hajdúkerületi törvényszék büntető ítéletei a fellebbviteli bíróságok előtt 1757–1850. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVI.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1999, 37–60. Uő: A hajdúkerületi törvényszék büntető ítéletei a fellebbviteli bíróságok előtt 1793–1850. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVII.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 2000, 55–106. Uő: A hajdúkerületi törvényszék büntető ítéletei a fellebbviteli bíróságok előtt 1861–1871. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVIII.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 2001, 61–92. Uő: A hajdúkerületi törvényszékek büntető ítéletei 1757–1850. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIX.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1992, 87–101. Major Zoltán László: Erkölcsi problémák és bűncselekmények és adatok a XVIII. század első felében Bihar vármegyében. In: Radics Kálmán (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIII.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1996, 39–65.

¹³ M. Antalóczy Ildikó: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén.* Csokonai História Könyvek. Csokonai Kiadó, Debrecen 2001. Uő: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén. (I. rész) In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIII.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1996, 67–92. Uő: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén. (II. rész). In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1997, 57–86.

¹⁴ D'Aubigné, J. H. M.: *History of the Reformation of the Sixteenth Century.* Oliver & Boyd, Edinburgh 1846, 489–499. Jullien, A. (szerk.): *Histoire de Genève des origines a 1798.* Société D'Histoire et D'Archéologie de Genève, Genève 1951 221–235.

menyiségű gyapiút és kendert előállító Jura vidéke.¹⁵ Mivel Genf előnyös földrajzi fekvése mágnesként hatott a tranzitkereskedelemre, a város mindennapi életének arculatát már kezdettől fogva az árucsere és az arra épülő „szolgáltatás”, például a fogadók iparága határozta meg.¹⁶ Jó példa erre az 1262-től a Porte Neuve szomszédságában megtartott évi négy – vízkereszt, húsvét, Péter-Pál és mindenszentek ünnepén –, alkalmanként tíznapos nagyvásár, amely csakhamar a polgárság életének középpontjába került.¹⁷ Bizonyára a térség erős gazdasági jellegének volt köszönhető, hogy a lakosság erkölcsi helyzetén, valamint a közbiztonság érzetén kitörölhetetlen sötét foltot hagyott a kereskedelem mindenütt általános negatív kísérőjelensége: a morális hanyatlás. Az alsóvárosban sorra nyíltak a meleg vizű gőzfürdők, amelyeket kereskedők és prostituáltak egyszerre látogattak. Azonban a város messze földön híressé lett kereskedelmi potenciálja fejletlen „iparral” és mezőgazdasággal párosult. A nagy múltú és híres manufaktúrák létrehozására egészen az 1550-es évekig, azaz a francia protestáns menekültek érkezéséig kellett várni.¹⁸ Valójában Genf egy apró, megművelhető földterületek nélküli városállam volt, s emiatt a különböző mezőgazdasági termékek előállítására csak a környező majorságokban (fauxbourg) volt lehetőség. Az alapvető élelmiszerek biztosítása hatalmas kihívást jelentett. Nem meglepő, hogy a polgárság életében a város termelőképességét biztosító pénzeszközök, például a hitel mellett elsősorban az élelmiszer volt a legfontosabb „árucikk”.¹⁹

Ehhez járult még a majorsági lakosok genfi betelepítése is (1535), amely rövidesen a helyi mezőgazdasági tevékenységek beszüntetéséhez és jelentős élelmiszerhiányhoz vezetett.²⁰ Így a „nagyváros” igényeit termékimportból kellett fedezni, s bár a genfi városvezetés minden erőfeszítést megtett az élelmiszerárak, a hús és só árának szinten tartása érdekében, a gyors infláció mégis elkerülhetetlen volt.²¹ A korabeli útinaplók többsége szerint Genf „drága, veszélyes és túlszűfolt” volt,

¹⁵ Innes, William C.: *Social Concern in Calvin's Geneva*. Edited by Susan Cembalisky-Innes. Pittsburgh theological monographs, new ser. 7. Pickwick Publication, Alliston Park, Pa 1983, 171.

¹⁶ Ld. Babel, A.: *Histoire Économique de Genève. Des origines au debut du XVIe siecle*. Tome premier. Alexandre Jullien, Genève 1963, 465–709.

¹⁷ Monter, W. E.: *Calvin's Geneva*. Robert E. Krieger Publishing Company, New York 1973, 20.

¹⁸ Graham, W. Fred.: *The Constructive Revolution: John Calvin & His SocioEconomic Impact*. Michigan State University Press, Grand Rapids 1987, 77–87.

¹⁹ McGrath, Alister E.: *A Life of John Calvin: A Study in the Shaping of Western World*. Blackwell Publishing, Oxford 1990, 86–95.

²⁰ Höpfl, H.: *The Christian Polity of John Calvin*. Cambridge Studies in the History and Theory of Politics. Cambridge University Press, Cambridge 1982, 57. Hatos, P.: Genf mint példa. In: uő: *Választott népek és a keresztény kultúra. Esszék a modern eszméletörténet vallásos kontextusainak köréből*. Ráció Kiadó, Budapest 2013, 37–38.

²¹ Monter, W. E.: *i. m.* 159–161.

emiatt az itáliai székhelyű Medici Bank vonakodva nyitotta meg helyi kirendeltségeit.²² Azonban a berni, bázeli és a firenzei hitelintézetek távolsága miatt nagy szükség volt egy megbízható és törvényi keretek között működő „bankrendszer” létrehozására, később pedig a Kálvin tanácsa „által” központilag szabályozott 5-6 $\frac{2}{3}$ százalékos kamattal járó tőkekihelyezésre, mert enélkül az uzsora intézménye még nagyobb társadalmi feszültséget okozott volna.²³ Ám XI. Lajos (1423–1483) francia király merkantilista gazdaságpolitikája miatt 1462-től a híres lyoni piaci napokat éppen a genfi nagyvásárokhöz igazították. A helyi kereskedelem és ipar gyors hanyatlásnak indult. Kálvin szolgálata kezdetén tehát már a munkanélküliség, az infláció és az egyre mélyebb szegénység megrázó következményeivel találkozott. A gazdagokat érő atrocitások miatt betiltották a nyilvános koldulást.²⁴ Gyakoriak voltak az öngyilkosságból fakadó halálesetek.²⁵

A fiatal reformátor helyzete politikai-társadalmi területen sem volt irigylésre méltó Genfben, hiszen a Savoya-ház elleni függetlenségi harcok (1519–1536) miatt a városállam 1530-ban, majd 1535-ben ostrom alatt állt. A híres genfi író, Marie Dentiére (1495–1561) ezt az időszakot mutatja be oly érzékletesen *La guerre et deslivrance de la ville de Genesve*, azaz *Háború és Genf felszabadulása* című munkája.²⁶ A Savoya által hön áhított gazdasági és politikai függetlenségnek komoly ára volt. Ugyanis a rendszerint 10-12 000 főt is meghaladó berni hadsereg állomásoztatása, amely akkora volt, mint a város teljes lakossága, valamint a tőkeerős Savoya-barát családok távozása nem várt anyagi teherként jelentett a városvezetés számára. A hatalmas kiadásokat több forrásból igyekeztek fedezni. Egyfelől úgy, hogy a városi javak elzálogosításával hitelt vettek fel a strasbourgi és bázeli tanácstól, valamint a Lyonba áttelepült Medici Banktól, másfelől pedig a városi pénzverde újrainyitása érdekében intézkedtek (1535. november 26.), hogy javítsák és megszilárdítsák a település fizetőképességét. Röviddel ezután a Kistanács a bor és a hús fogyasztását terhelő adó emelését határozta el, majd szakítva a korábbi esztendő (1526–

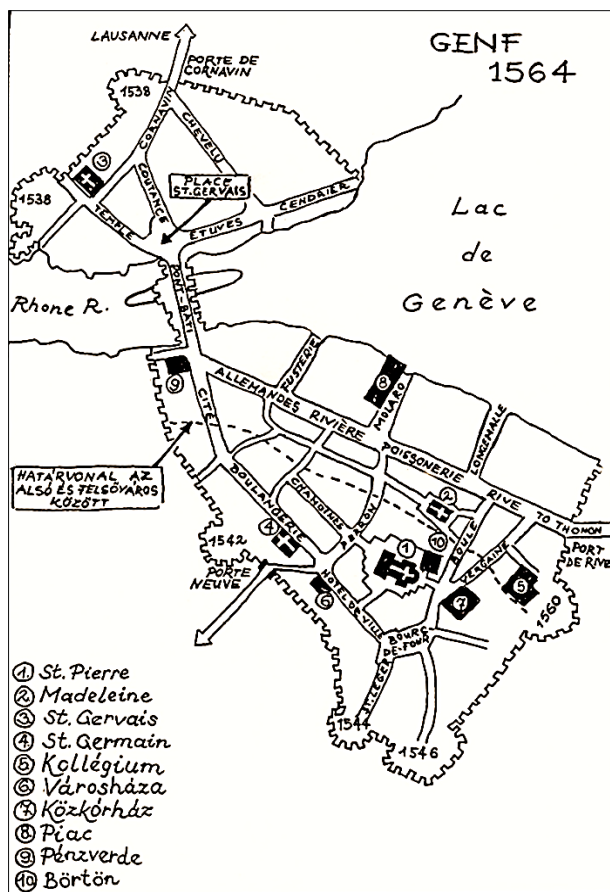
²² Innes, William C.: *i. m.* 210. McGrath, Alister E.: *i. m.* 86., 226.

²³ Biéler, André: *Gottes Gebot und die Hunger der Welt – Calvin, Prophet des industriellen Zeitalters*. Polis, 24. EVZ Verlag, Zürich 1966, 38–49. Staedtke, Joachim: *Johannes Calvin. Erkenntnis und Gestaltung*. Personlichkeit und Geschichte 48. Musterschmidt Verlag, Göttingen 1969, 92–93. Benyik György: Kálvin kamatelmélete és magyarországi recepciója. In: *Theológiai Szemle* 58. (2015/4), 216–224.

²⁴ Innes, William C.: *i. m.* 41., 97.

²⁵ Watt, Jeffrey R.: The Family, Love, and Suicide in Early Modern Geneva. In: *Journal of Family History* 21. (1996/1), 63–86. Uő: Calvin on Suicide. In: *Church History* 66. (1997/3), 463–476. Ld. még: Uő: Watt, Jeffrey R.: *Choosing Death: Suicide and Calvinism in Early Modern Geneva*. Truman State University Press, Kirksville, MO 2001, 126–212.

²⁶ Ld. bővebben Dentiére, Marie: *La guerre et deslivrance de la ville de Genève* (1536). In: *Mémoires et documents publiés par la société d'histoire et d'archéologie de Genève* 20. (1881), 309–384.

1. kép

Genf Kálvin korában.

Vargáné Fejes Anikó Katalin rajza Monter, W. E.: *i. m.*

116. alapján és a Robert E. Krieger Publishing Company engedélyével.

rosba. Fellépésével minden megváltozott.²⁹ Ekkor, azaz 1535. július 30-án következett be a La Madeleine-, augusztus 8-án pedig a St. Pierre-templom végleges „átvétele”³⁰ a katolikusoktól (ld. az 1. képet). A templomfoglalásokat sajnos

1534) gyakorlatával, 1535-ben hirtelen 61-re emelte az évi, átlagosan 21 darab bourgeois jog értékesítését.²⁷ Eközben a város lélekszáma kiszámíthatatlanul változott. Az 1464-es esztendő 10 500 fős népessége tíz évvel később elérte, 1532-ben pedig már jelentősen meghaladta a 11 000 lakost. Viszont 1535-ben, tehát röviddel azután, hogy Kálvin a városba érkezett, a majorsági családok (kb. 1500 fő) betelepítése ellenére is 10 300-ra apadt.²⁸

Az 1532 és 1536 között bekövetkezett hitújítás figyelemre méltó „kísérőjelensége” volt a városállam gazdasági és politikai szerkezetváltásának. Genf legnagyobb szövetségese, Bern 1528-ban csatlakozott a reformációhoz, ezért nem meglepő, hogy a heves és lánglelkű teológus, Guillaume Farel (1489–1565) éppen a berni tanács ajánlólevelével érkezett a vá-

²⁷ McGrath, Alister E.: *i. m.* 92. Naphy, W. G.: *Calvin and the Consolidation of Genevan Reformation. With a New Preface.* Westminster John Knox Press, Louisville, KY 2003, 24.

²⁸ Perrenoud, Alfred: *La population de Genève du seizième au début du dix-neuvième siècle. I. Étude démographique.* Mémoires et Documents, 47. Société d'histoire et d'archéologie, Genève 1979, 37.

²⁹ Borgeaud, Ch.: *La Conquête Religieuse de Genève.* Delachaux & Niestlé S., Neuchâtel 1930, 5–15.

³⁰ Cottret, Bernard: *Calvin: A Biography.* Translated by M. Wallace McDonald. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, MI 2000, 118.

gyakran kísérté képrombolás.³¹ Farel és későbbi segítője, Pierre Viret (1511–1571) erélyes fellépése végül oda hatott, hogy a katolikus mise 1535. augusztus 10-én megszűnt.³² 1536. május 19-én Farel azzal a kérvénnyel fordult a kistanácshoz, hogy hívja össze a polgárok legnagyobb tanácskozó testületét, a nagytanácsot a reformáció hivatalos elfogadásának ünnepélyes lezárása érdekében. Ez sikeresen meg is történt 1536. május 25-én.³³

2. Kálvin és a genfi közerkölcsök.

Kistanács, konzisztórium és a fennmaradt jegyzőkönyvek

A Genfben végbement markáns gazdasági, társadalmi és vallási eseményeket áttekintve azt láthatjuk, hogy az önálló városállammá való formálódás időszaka könnyen anarchiába fordult volna Kálvin mélyreható egyház- és államszervezői szolgálata nélkül. Ezt az ő későbbi visszaemlékezései is bizonyítják, különösen pedig egyik prédikációja, amelyben így fogalmazott:

„Nem volt-e tönkretéve és romba döntve minden ebben a városban? Akkor azonban Isten kinyújtotta kezét, s hihetetlen változás történt. Meggyökerezett itt evangéliumát, felállította királyi székét, s elfoglalta helyét az ő templomában.”³⁴

Kálvin egyházfegyelmi szemléletének bemutatása jelentősen szétfeszítené e tanulmány kereteit,³⁵ viszont gyakorlati célkitűzéseit mégis érdemes röviden ismertetni. Kálvin az ideális várost, „az új mennyei Jeruzsálemet”, ahol a lakók Krisztust követik, Genfben szerette volna megvalósítani. Egyértelmű célkitűzését ebben látta: „Genf városának világító lámpásként kellene ragyognia, fényt adva azoknak, akik még távol vannak az evangéliumtól”.³⁶ Mély meggyőződéssel vallotta, hogy

³¹ Eire, Carlos M. N.: *War against Idols: The Reformation of Worship from Erasmus to Calvin*. Cambridge University Press, Cambridge 1986, 195–233.

³² Kingdon, Robert M.: The Genevan Revolution in Public Worship. In: *Princeton Seminary Bulletin* 14. (1993/3), 264–280. Kingdon, Robert M.: Genf. In: Müller, Gerhard [Hrsg.]: *Theologische Realenzyklopädie*. Band 12. Walter de Gruyter, Berlin 1984, (368–375) 368.

³³ Roget, Amédée: *Histoire du peuple de Genève depuis la Réforme jusqu'à l'escalade*. Tome premier. 1536–1542. John Jullien, Libraire-Éditeur, Genève 1870, 2.

³⁴ Ld. Rodolphe, P.: Genf Kálvin prédikációiban. In: *Theológiai Szemle* 26. (1983/3), (156–161) 157.

³⁵ Ld. ehhez Magyar Balázs Dávid: „Calvinus Tyrannus?” Adalékok a genfi Konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusaihoz. In: *Theológiai Szemle* 55. (2012/1), 4–12.

³⁶ Ld. bővebben Magyar Balázs Dávid: „Genf városának világító lámpásként kellene ragyognia.” A keresztyén házasság és gyermeknevelés társadalomformáló szerepe Kálvin Efézus kommentárjában és igehirdetéseiben. In: Gáborjáni Szabó Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen 2011, 20–37.

a hitvalló élet nem más, mint az élet istentiszteletének gyakorlati megvalósítása, és ezért a város közösségi életének teljes vallási-erkölcsi átformálására törekedett. Isten népének nevelésében – a prédikáció mellett – a relatív önállósággal bíró, vegyes összetételű, vagyis lelkészek és városi tanácsok delegáltjaiból álló egyházi bíróságot, a konzisztóriumot tekintette leghatékonyabb fegyverének, amely első-sorban erkölcsi-morális vonatkozású vétkek, például paráználkodás, hitehagyás, családi viták, vallásos élet elhanyagolása esetében járt el. Ám az *Ordonnances Ecclésiastiques* (1541) mint irányadó jogforrás szövegéből azt is kiolvashatjuk, hogy a komolyabb erkölcsi bűnök, például a házasságtörés és a büntetőjogi „szankcióval” járó egyéb cselekmények megítélésében a város vezető testülete, a kistanács járt el, de ezek mellett vallásos-erkölcsi ediktumokat fogadott el a város morális életének megújítása érdekében.³⁷

Kálvin egyházfegyelmi tanításainak gyakorlati megvalósulása kapcsán a legtöbben a genfi konzisztórium szigorú, mégis áldásos tevékenységére gondolnak először. Az Egyházfegyelmi Bizottság jegyzőkönyvei valóban nagy jelentőségűek, ugyanis különleges bepillantást engednek a polgárok mindennapi vallásos-erkölcsi életébe. A jegyzőkönyvek mélyreható vizsgálata csupán a közelmúltban került a nemzetközi Kálvin-kutatás érdeklődésének szélesebb homlokterébe. Noha értékelésükre már Frédéric-Auguste Cramer *Notes extraites des registres du Consistoire de L'Eglise de Genève 1541–1814* című munkájában is kísérletet tett,³⁸ viszont a mű végkövetkeztetései több ponton is félrevezetőek. Robert M. Kingdon figyelmeztet arra, hogy Cramer csupán

„[...] a jegyzőkönyvek öt százalékát használta fel könyvének elkészítése során, amelyek ráadásul a konzisztórium működésének leghíresebb és legizgalmasabb, de egyben legritkább esetei is voltak.”³⁹

Nem véletlen, ő volt az, aki később egy szakmai kutatócsoport felállítását sürgette azzal a céllal, hogy az 1542-től fennmaradt jegyzőkönyvek legalább 1564-ig, Kálvin haláláig kiadásra kerüljenek.⁴⁰

³⁷ Magyar Balázs Dávid: Házasság és válás a kora-újkor Genfben. Betekintés a Konzisztórium, mint házassági bíróság működésébe Antoine Calvin és Anne Le Fert válópere alapján. In: *Theologiai Szemle* 57. (2014/3), (141–155) 142–148.

³⁸ Ld. Cramer, Frédéric-August: *Notes extraites des registres du Consistoire de l'Eglise de Genève, 1541–1814*. Genève 1853.

³⁹ Vö. Kingdon, Robert M.: Calvin and the Establishment of Consistory Discipline in Geneva: the Institution and the Men Who Directed It. In: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 70. (1990/2), (158–172) 170.

⁴⁰ A konzisztórium működésének első kötete (tárgyalt időszak: 1542–1544) 1996-ban, a legutóbbi, azaz tizenegyedik könyve (tárgyalt időszak: 1558. febr.–1559. febr.) pedig 2020-ban látott

Mind a konzisztórium, mind pedig a *keistanács* jegyzőkönyvei alapján jól látható, hogy a bírósági „meghallgatások” nyilvántartása francia nyelven történt, hiszen a reformáció elfogadása után Genfben latinról franciára változott a helyi közigazgatás nyelve. A regiszterek minden esetben a „kihallgatás” helyének, időpontjának, a megjelent tanácsstagok és lelkipásztorok, valamint a beidézett személy(ek) és tanúk nevének feljegyzésével kezdődtek, ezeket pedig a „pertárgy” megnevezése követte.⁴¹ Noha a nótáriusok mindenkor törekedtek az idézés okainak pontos feltárására, a tanúvallomások mégis a „vádponatok” gyakori változását eredményezték. De az sem volt ritka, hogy a konkrét „vádponatok” csak hetekkel később, az eljárás végén tisztázódtak. Az ügyek eldöntésére több ülészakra volt szükség, ezért gyakoriak voltak a visszahívások.⁴²

A „meghallgatások” és szembesítések a kérdés-felelet szigorú rendje szerint folytak, amelyeknek során a szóbeliség elve volt túlsúlyban, s eközben az írnok lelkiismeretesen törekedett arra, hogy a legpontosabb formában és amennyire ez lehetséges volt, a megszólalással egy időben jegyezze fel a vallomásokat. (Ez mindenképpen fontos eltérés a korabeli Debrecen városi jegyzőkönyvekhez képest, itt ugyanis a nótárius akár napokkal később és sommázva jegyezte fel az elhangzottakat.) Viszont a Genfben gyakorolt eljárások legfontosabb sajátossága mégsem a „beismerő” vagy egybehangzó tanúvallomás(ok) kimunkálása („bizonyítékok királynője”) volt, hanem sokkal inkább a „vádlott” hitének feltárása. Ennek alapján az egyháztanács tagjai pontos képet kaptak a beidézett személyek erkölcsi-kegyességi életéről és hittani-bibliai műveltségéről. Míg a lelkipásztorok elsősorban a Miatyánk, az Apostoli hitvallás, a Genfi hitvallás és a Tízparancsolat ismeretére, addig a presbiterek a vádlottak templomba járásának gyakoriságára kérdeztek rá.⁴³ Mivel a konzisztórium nem rendelkezett büntetőjogi szankciókkal, a meghallgatások végén a bíróság tagjai leggyakrabban az

napvilágot a Librairie Droz kiadó gondozásában. Ld. Watt, Isabella M. – Lambert, Thomas A. (éd.): *Registres du Consistoire de Genève au temps de Calvin (1542–1559)*. Tomes I–XIV. Librairie Droz, Genève, 1996–2020.

⁴¹ Ld. ehhez Magyar Balázs Dávid: *Házasság és válás a kora-újkori Genfben*, 141–155.

⁴² Ld. ehhez Magyar Balázs Dávid: „Isten nevének virágoznia kell nemzedékről-nemzedékre!” Kálvin János társadalmi nevelése és a genfi vallástaniítás. Betekintés Kálvin János társadalmi nevelésének rendszerébe és legfontosabb forrásaiba (II. rész). In: *Református Szemle* 105. (2012/4), 376–393.

⁴³ Ld. ehhez Magyar Balázs Dávid: „Krisztus legkiválóbb iskolája”. Kálvin János társadalmi nevelése íghirdetéseiben és konzisztórium munkájában. Betekintés Kálvin János társadalmi nevelésének rendszerébe és legfontosabb forrásaiba (I. rész). In: *Református Szemle* 105. (2012/3), 248–269.

intés-tanácsadás, legritkábban pedig a figyelmeztetés és az elzárás eszközeit alkalmazták.⁴⁴

Mivel e tanulmány következő egységei a Debrecen Városi Magisztrátus jegyzőkönyveit és azoknak háttérét vizsgálják, szükséges néhány határozott vonással felvázolnunk a genfi társadalom Kálvin működéséhez köthető erkölcsi életének képét. Eközben nélkülözhetetlen, hogy referenciapontként elsősorban a magisztrátus által megvizsgált bűneseteket elemezzük mélyrehatóan. Jóllehet a nemzetközi Kálvin-kutatásban sokan és sokféleképpen vizsgálták a kérdést, az 1541–1557. esztendőkre vonatkozóan leginkább William G. Naphy azon kutatásai nyújtanak kitűnő áttekintést, amelyeknek során a városi tanács nehezen hozzáférhető regisztereit elemezte.⁴⁵ Az ő adatai alapján készített 1. és 2. grafikon jól mutatja, hogy a kistanács tagjainak milyen bűncselekmények megítélésével kellett szembenéznük.

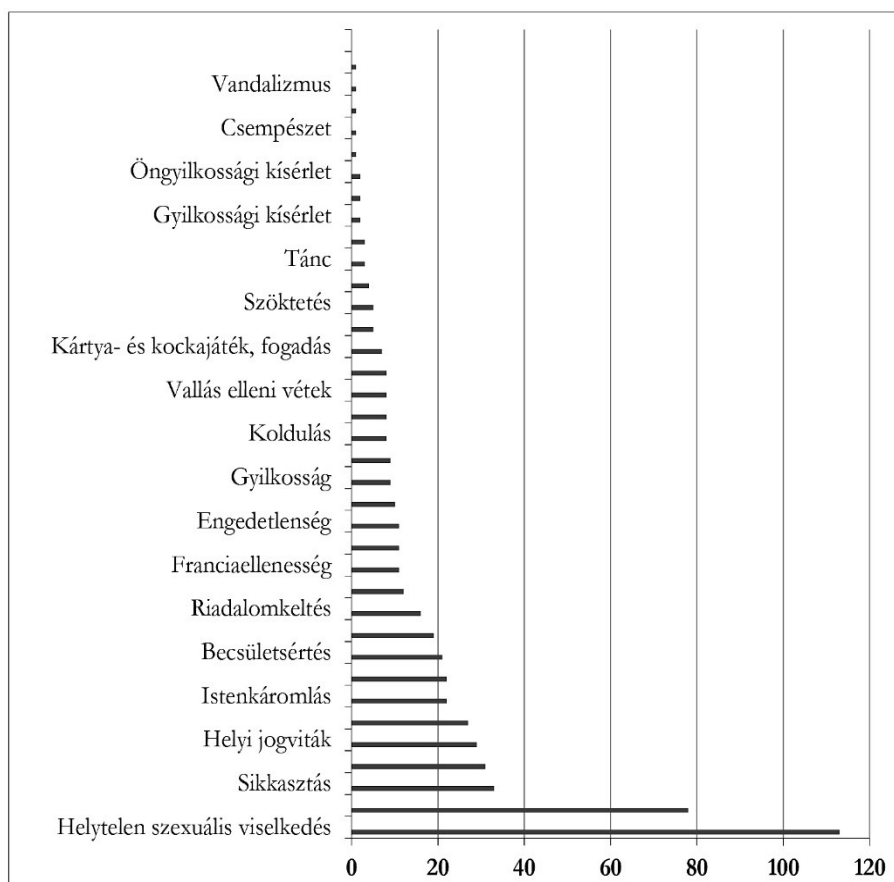
Bár kétségtelen, hogy a lakosság erkölcsi és vallásos életével kapcsolatos bűncselekmények, például a paráználkodás, a templomba járás elhanyagolása közül csupán a legsúlyosabbak kerültek a kistanács elé (a többi esetben a konzisztórium önállóan járt el), a cselekmények döntő hányada a családi élet és nemi erkölcs ellen irányult, amely megnyilvánulhatott paráználkodás, kurválkodás, házasságtörés vagy éppen hűtlen elhagyás formájában.⁴⁶ A második helyen a vagyon elleni (lopás, sikkasztás, hamisítás, csalás, uzsora, korrupció, fogadás stb.), a harmadikon pedig az úgynevezett közsérelemmel kapcsolatos bűncselekmények (becsületsértés, érdemtelenység, riadalomkeltés, árulás, hamis eskü, tánc, kockajáték stb.)⁴⁷ álltak. Mindazonáltal nagy számmal fordultak elő a vallásos életet érintő (istenkáromlás, katolikus vallás iránti szimpátia, a templom rendjének megzavarása, anabaptista tanok stb.), a közösségre veszélyes (gyilkosság, gyilkossági kísérlet, emberrablás, szöktetés stb.) vagy éppen a boszorkánysággal kapcsolatos bűncselekmények is. Noha kétségtelen, hogy a megnevezett bűncselekmények közül elsősorban a családi-nemi élet, illetve a vallásellenes és a boszorkánysággal kapcsolatos erkölcsi vétkek

⁴⁴ Kriner, L. W.: *Profiles of Power: The Work of the Genevan Consistory*. [A Saint Andrew University-re 2010-ben benyújtott szakdolgozat kiadatlan kézírata. Megtalálható az H. Henry Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában UMI No. 9617867-es jelzettel.], 16.

⁴⁵ Naphy, W. G.: i. m. 108., 179.

⁴⁶ Magyar Balázs Dávid: *Kálvin János a házasságról, családról és szexualitásról*. Universitas Kiadó, Budapest 2018, 159–162.

⁴⁷ Magyar Balázs Dávid: Fragmentumok Kálvin János társadalmi etikájához. Az alkohol- és ételfogyasztás, tánc, valamint a szerencsejáték teológiai-etikai minősítése a reformátor kommentárjaiban és íghirdetéseiben. In: Baráth Béla Levente (szerk.): *Hittel és humorral: Tanulmánykötet Hőrsik Richárd 60. születésnapja alkalmából*. Acta. Debreceni teológiai tanulmányok. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem kiadványsorozata 8. kötet. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2015, 57–82.

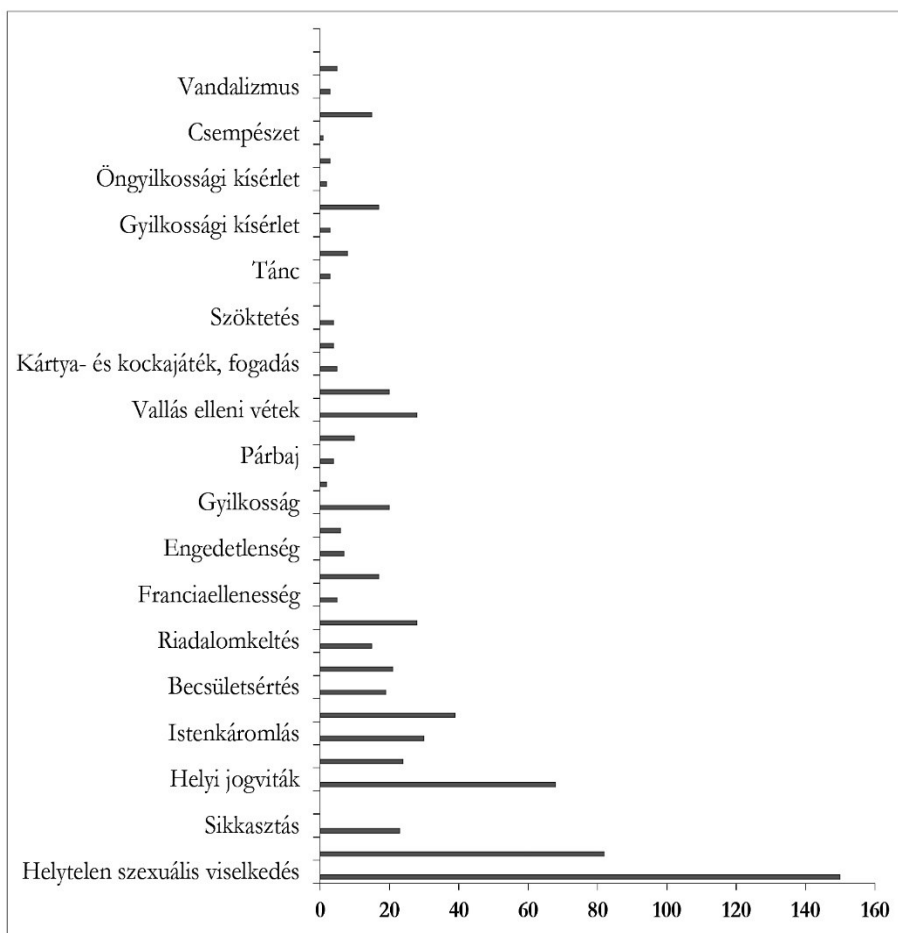
1. grafikon
A kistanács előtti bűnesetek (1541–1550)
Forrás: Naphy, W. G.: *i. m.* 108.

kivizsgálása tartozott a konzisztórium hatáskörébe, tevékenysége kihatott a genfi társadalom jelentős részére. Ugyanis Lucas W. Kriner kutatásai szerint a testület 1542. február 16. és 1544. július 3. között, összesen 104 csütörtöki, 10 keddi és egy szerdai nap alatt, pontosan 449 ügyben járt el, és ezalatt összesen 1105 főt idéztek be, amint ezt mintegy 800 jegyzőkönyvi feljegyzés tanúsítja. Ez a város teljes lakosságának közel 10%-át jelentette.⁴⁸ A konzisztórium előtti megjelenés pedig kötelező volt a lakók polgári jogállásától függetlenül.

Viszont ha csupán a konzisztórium által megtárgyalt ügyekre kívánunk tekinteni, amelyek bizonyosan nem fedik le a genfi közerkölcsök teljes spektrumát, szintén megállapíthatjuk, hogy a különféle bűncselekménytípusok közül első helyen

⁴⁸ Kriner, L. W.: *i. m.* 4–6.

a családi és nemi erkölccsel (házassági ígéret, paráználkodás, házasságtörés stb.), másodikon pedig a vallást érintő (istenkároklás, katolikus szimpátia, hivatalos hit és dogma bírálata, keresztelés elleni vétek stb.) bűncselekmények jelennek meg. A harmadik, egyben legegységesebb vizsgálati okot a gyülekezeti alkalmakon való részvétel elhanyagolása adta. Nem véletlen, hogy a kistanács tevékenysége és hatásköre miatt csupán kis részben és/vagy vizsgálat-előkészítő jelleggel jelentek meg a közösségre veszélyes (például emberölés), vagyon elleni (például uzsora), valamint a boszorkánysággal kapcsolatos cselekmények.⁴⁹ Így a kistanács mellett a konzisztórium jegyzőkönyveiből is kiolvasható, hogy Kálvin miért éppen a házassági és a családi élet megújítását tekintette elsődlegesnek.

2. grafikon
A kistanács előtti bűnesetek (1551–1557)
Forrás: Naphy, W. G.: *i. m.* 179.

⁴⁹ Magyar Balázs Dávid: *Kálvin János a házasságról, családról és szexualitásról*, 145–150.

3. Társadalmi és vallási előzmények Debrecenben

Oláh Miklós, aki Mária királyné káplánja és gyóntatója volt, ezt írta 1536-ban:

„Váradtól nyugatra óriási rónaság terül el, itt találjuk Debrecent, melynek hat országos vására és kiterjedt marhakereskedése van. [...] Debrecen közelében vannak Angyalháza, Hosszúpályi, Nádudvar és egyéb helyiségek.”⁵⁰

A rendelkezésre álló források alapján a kora újkorban Debrecen alighanem az egyik legnépesebb magyar település volt, s akárcsak Genf, mintegy 10–12 000 fős népességet számlált.⁵¹ A két város között viszont az volt a jelentős különbség, hogy míg röviddel a reformátor érkezése előtt Genf önálló városállammá lett, addig Debrecen sem külső, sem teljes belső autonómiával nem rendelkezett.⁵² Noha Genfben a nagytanács hivatalosan kimondta a reformáció elfogadását, kezdetben apatikus szorongást keltett az egykori katolikus hatalom újjáéledésétől való félelem. A „kálvinista Róma” viszont olyan uradalom része volt, ahol a lakosság a mindenkori földesúr, az erdélyi fejedelmek, a törökök vagy éppen a Habsburgok szorításában élt.⁵³ Nem véletlen, hogy mindkét település irányító testületei hatalmas erőfeszítéseket tettek a városvédelem terén: Genfben 1538 és 1560 között városfal (ld. az 1. képet), Debrecenben pedig – építőanyag híján – még a 17. században is a külső árok- és palánkrendszert bővítették.⁵⁴ Eközben a feudalizmus árnyékában élő debreceni polgárok mindent elkövettek, hogy saját városi önkormányzattal rendelkezzenek. Ezt a szabad királyi város rangjának elnyerése tette lehetővé 1693-ban.⁵⁵ Tény, hogy az autonómiához rögzös út vezetett, amelyet zavargások, fosztogatások, hatalmas adósságok és közpolitikai csatározások szegé-

⁵⁰ Idézi Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717*. Olcsó könyvtár [290]. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest 1891, 545.

⁵¹ Szendrey István: Debrecen, a mezőváros. In: uő (szerk.): *Debrecen története 1693-ig*. 1. kötet. Debrecen Megyei Városi Tanács V. B., Debrecen 1984, (131–312) 239. Az Iványi Béla által közölt 30 000 fős lakosságszám nem helytálló az újabb források alapján. Iványi Béla: *Debrecen és a budai jog*. A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának kiadványai. I. köt. 7. Debrecen 1924, 4.

⁵² Makkai László: Puritánok és boszorkányok Debrecenben. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VIII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1981, (113–128) 122.

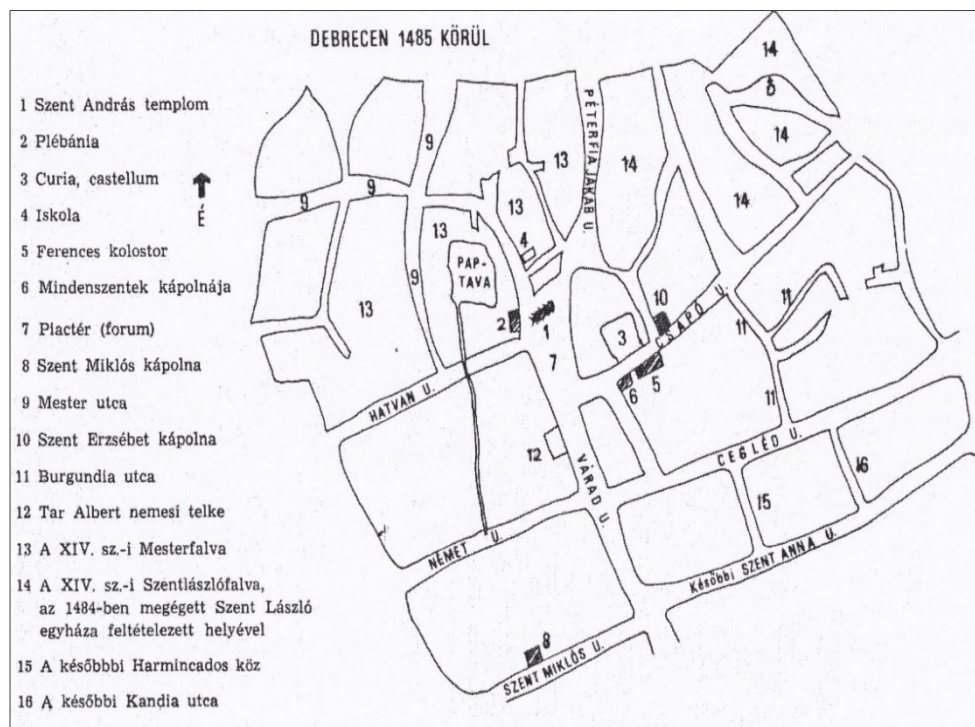
⁵³ Szűcs István: *Szabad királyi Debreczen város történelme három kötetben ábrákkal a legrégibb kortól a mai időkig*. 1. kötet. A legrégibb időkől I. Rákóczy György fejedelem haláláig. Városi Könyvnyomda, Debreczen 1870, 173–204.

⁵⁴ Simonyi Alfonz: A közlekedés és a kőutak Debrecenben a XIX. század végéig. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1997, (153–178) 155–174.

⁵⁵ Makkai László: Debrecen mezőváros művelődéstörténete. In: Szendrey István (szerk.): *i. m.* (493–670) 512.

lyeztek. Ezek a nehézségek a tanulmány által vizsgálni kívánt időszakban (1547–1572) is éreztették hatásukat. A küzdelmek bemutatása előtt mégis érdemes áttekinteni a város történetének releváns fejezeteit.

Debrecenben a 14. század elejére tehető, hogy Imre váradi püspök felszentelte a Szent András-templomot, amely a helyi egyház első gótikus építkezési fázisa volt. Jelentős eseménynek számított Károly Róbert király (1288–1344) 1320. május 4–5-én és 1325. október 11–15-én tett látogatása, valamint a Szent András-templom domonkos szerzetesek általi erőszakos elfoglalása is.⁵⁶ 1332-ből már írásos dokumentumok említik „Debrecen bíráit, esküdteit, hospeseit és kereskedőit”, és már a Szent László-templomról is tudósítanak (ld. a 2. képet). Ám kétségtelen, az önállóság kivívásában fordulópontot hozott az 1361-es esztendő, amikor az *oppidum* június 14-én I. (Nagy) Lajos királytól (1326–1382), a Debreceni

2. kép

Debrecen a reformáció hajnalán

Forrás: Módy György: Földesúri kúriák és várkastély Debrecenben. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIX.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1992, 43–5753.

⁵⁶ Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája. I. In: uő. (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XI.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1984, (185–196) 188–190.

család közbenjárására, szabad bíró- és esküdtválasztási, valamint ítélkezési jogot kapott, bár döntéseivel szemben ismerte a fellebbezési jogot a földesúri vagy éppen a királyi fórumokra.⁵⁷ Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy

„[...] senki a város polgárait sem személyükben, sem javaikban semmiféle címen idegenben letartóztatni s elítélni ne merje, hanem forduljon azzal [...] a városi tanácshoz”.⁵⁸

Bizonyos, hogy a helyi ítélkezés jogát már a 14. században a bíró (*judex*) és tizenkét esküdttszársa (*jurati*) gyakorolta.⁵⁹ Kezdetben a város földesura hagyta jóvá a közösség által választott bíró személyét. A bűncselekmények megítélésének szempontjából pedig jelentős esemény volt, hogy 1405. április 2-án Zsigmond király (1368–1437) Buda város jogkörével ruházta fel Debrecen közösségét.⁶⁰ Oklevele részletesen szabályozta a szabad bíró- és esküdtválasztás módját, a mezővárosi bírászkodás hatáskörét, a peres felek részére a különböző fellebbezési fórumokat, s ezek mellett évenként két országos vásár megtartását engedélyezte a város számára: április 24-én, Szent György napján és augusztus 15-én, Boldogasszony mennybemenetele napján.⁶¹

Zsigmond döntését rövidesen kereskedelmi jellegű kiváltságok követték: 1411-től adómentesség (harmincadmentesség), 1419-től vámmentesség, 1460-tól vámszedési, 1477-től pedig árúmegállító jog.⁶² A különféle oklevelekben való részletetés azonban világossá teszi, hogy Debrecen és a körülötte fekvő települések egyetlen uradalom részét képezték, amely a 15. században a Hunyadi családé volt 1506-ig, amikor Mátyás törvénytelen fia, Corvin János, később pedig Szapolyai János (1487–1540) birtokába került.⁶³ Végül 1536-ban Enyingi Török Bálint szerezte meg zálogtulajdonként a várost 16 000 forint fejében. Leszármazottai 1618-ig tartották meg Debrecen, noha az már 1556-ban a Partium részeként

⁵⁷ A kiváltságlevélhez ld. Komoróczy György (szerk.): *A hatszáz éves Debrecen. Szemelvények a város történetéből*. Debrecen Megyei Jogú Város Tanácsa, Debrecen, 196123–25.

⁵⁸ Iványi Béla: *Debrecen és a budai jog*, 5. Balogh István: *Debrecen mezőváros igazgatása és igazságszolgáltatása*. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIX.*, (5–29) 8.

⁵⁹ Ld. Komoróczy György: *Városigazgatás Debrecenben 1848-ig*. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 12. Debrecen 1969, 16–42.

⁶⁰ Bővebben ld. Iványi Béla: *Debrecen és a budai jog*, 3–4.

⁶¹ Balogh István: *Debrecen mezőváros igazgatása és igazságszolgáltatása*, 5–6.

⁶² Rácz István: *Protestáns patronátus. Debrecen város kegyurasága*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1997, 26.

⁶³ Balogh István: *Debrecen első jegyzőkönyvei mint történeti források*. In: uő (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IX*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1982, (107–115) 108–109.

tartozott az Erdélyi Fejedelemséghez. Ugyanakkor adót, évi 50 000 akcse összértékben, a budai pasának is fizetett.⁶⁴

Tény, hogy a korszak történelmi viharai ellenére a debreceni polgárok többféle kiváltságot vívtak ki: szabad végrendelkezési jogot (1473), a hiteles mázsza tartásának jogát (1475), szabad költözéshez való jogot (1479), a személyes és vagyoni adó megfizetése alóli felmentést (1484).⁶⁵ A megannyi kiváltság ellenére a város népessége folyamatosan csökkent, s ezért 1500-ban, amikor mintegy 4500-5000 főnyt számlált, Corvin János elrendelte, hogy mindazok a vidékről beköltöző lakosok, akik elhagyott házakban telepednek le, hat esztendeig, akik pedig újból épült házakba költöznek be, tizenkét esztendeig mindenféle rendes és rendkívüli díj fizetése alól mentsek legyenek.⁶⁶ A kereskedelmi útvonalak közelsége mellett érezhető gyarapodást eredményezett II. Ulászló 1508-ban hozott határozata, amely további négy országos vásár megtartását tette lehetővé: január 10-én, Remete Pál napján; a húsvét előtti hatodik, vagyis Invocavit vasárnapján; október 9-én, Dénes napján; és november 30-án, András napján. Röviddel ezután, 1529-ben Boncz László debreceni polgár megalapította a később Belső Ispotalynak nevezett menházat. Ekkor a település lakosainak száma már bizonyosan elérte, sőt meghaladta a 6000 főt, a törökök elől menekülő szegediek érkezése (1542) után pedig már a 7000-hez közelített.⁶⁷

A mezőváros egyre növekvő jelentőségét mutatja, hogy 1541-ben és 1542-ben országgyűlési színhely volt.⁶⁸ A „debreceni határhoz” tartozott Dorog, Varjas, Dob, Nánás, Hadház, Macs, Téglás, Hegyes és a szintén mezővárosi joggal rendelkező Balmazújváros is.⁶⁹ Debrecen tehát szabad városnak tekintették, de magánföldesúri mezőváros maradt,⁷⁰ s bár a törökök gyakori hadjáratai miatt a város hatalmas összegekért bérelt zsoldosokat,⁷¹ a lakosság 1552-ben menekülésre, a ma-

⁶⁴ Rácz István: *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között*. Akadémia Kiadó, Budapest 1988, 29–32.

⁶⁵ Gazdag István: *Debrecen város történeti kronológiája*. I., 192.

⁶⁶ Uo. 195.

⁶⁷ Szendrey István: *Debrecen, a mezőváros*, 239. Vö. Zoltai Lajos: Debrecen sz. kir. város története a legrégibb időktől 1693-ig. In: Kiszely Gyula (szerk.): *Magyar városok fejlődése. Debrecen sz. kir. Város. A város múltja, jelene és jövője rövid áttekintésben*. Magyarország városai és vármegyéi I. Vármegyei Könyvkiadó, Budapest 1931, (11–76) 63.

⁶⁸ Balogh István: *Debrecen első jegyzőkönyvei mint történeti források*, 107.

⁶⁹ Vö. Balogh István: *Debrecen mezőváros igazgatása és igazságszolgáltatása*, 13. Uő: *Debrecen első jegyzőkönyvei mint történeti források*, 108.

⁷⁰ Makkai László: *Debrecen mezőváros művelődéstörténete*, 496., 509., 512.

⁷¹ *DVMJ 1551*: 52, 226/4, 229/8, 296/10. (Rácz István – Gazdag István (szerk.): *Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1547–1572*. A Hajdú-Bihari Megyei Levéltár Forráskiadványai 1–21. Debrecen 1981–2002.)

gisztrátus pedig működésének felfüggesztésére kényszerült. Lippáról, Makóról és Szegedről 1553-ban újabb betelepülők érkeztek.⁷² Később, Török János 1562-ben bekövetkezett halála után már csaknem teljes egészében megszűnt a közvetlen földesúri behatás Debrecen világi és egyházi életébe,⁷³ s ettől kezdve a városi bíró egyfelől beszedte az uradalomhoz tartozó falvak némely jövedelmeit, másfelől pedig elfoghatta

„[...] a nyilvános gonosztevőket, a házasságtörőket, a tolvajokat, rablókat és gyűjtogatókat, hamis pénzt verőket, valamint a két feleséget tartókat”.⁷⁴

Ám a jegyzőkönyvekből kivehető, hogy a céhekbe tömörülő mesterek,⁷⁵ például a szabók 1497-től, a mészárosok pedig 1512-től sajátos jogállással és bíraskodással rendelkeztek külön fellebbezéssel a szenátushoz. Nagy szükség is volt az *appelatio* jogára, ugyanis például a kovácsok céhe 1567-ben azért akarta kivetni tagjai közül Kovács Jánost, mert – mint a későbbi vizsgálatból kiderült – ő nem gyilkosságból, hanem „testvéri kegyességből” vágott le egy halott embert az akasztófáról.⁷⁶

A földesúri és mezővárosi bíraskodás jogkörét, a város első „szabályrendeletként” és régi szokásokra, illetve oklevelekre hivatkozva, Enyingi Török János 1552. április 24-én kelt oklevele szabályozta.⁷⁷ Így került sor a magisztrátusok tisztújítási rendjének megállapítására, valójában a korábban fennálló gyakorlat megerősítése⁷⁸ is, és pedig oly módon, hogy a főbíró mellé minden évben tizenkét esküdtbírót választottak az előjáróságba a város két járásából,⁷⁹ fő feladatuk pedig a jogszolgáltatás és a város igazgatása volt. Eklatáns példa erre az alapvető élelmiszerek, a hal,⁸⁰ a szalonna és hús,⁸¹ a bor⁸² és az árucikkek (posztó, lábbelik⁸³) árának központi szabályozása. Mivel a munkájukat segítő és ellenőrző hatvanhat szenátor megbízatása életre szolt, számuk pedig kötött volt, számukat

⁷² DVMJ 1553: 384/7, 391/1, 465/1. Vö. Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája. II. In: uő (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1985, (203–212), 204.

⁷³ Makkai László: *Debrecen mezőváros művelődéstörténete*, 509.

⁷⁴ Balogh István: *Debrecen mezőváros igazgatása és igazságszolgáltatása*, 13.

⁷⁵ Takács Béla: Debrecen ipara 1693-ig. In: Szendrey István (szerk.): *i. m.* 411–463.

⁷⁶ A szenátus felülbírálta a céh döntését. DVMJ 1567: 152/4.

⁷⁷ Balogh István: *Debrecen első jegyzőkönyvei mint történeti források*, 110.

⁷⁸ Ld. DVMJ 1547.

⁷⁹ Komoróczy György: *Városigazgatás Debrecenben 1848-ig*, 17–30.

⁸⁰ DVMJ 1554: 520/5.

⁸¹ DVMJ 1565: 45/4.

⁸² DVMJ 1556: 641/1.

⁸³ DVMJ 1556: 656/2.

minden „közigazgatási újév” kezdetén, április 24-én, Szent György napján csupán elhalálozás miatt kellett választással „épségben tartani”. A bírók mindig szenátorok is voltak, tisztük letétele után esküdtséget nem viseltek.⁸⁴ Az esküdtek is a szenátorok közül kerültek ki, évenként hármat-hármat választottak újra. Külön említés történik a bíróság előtt való köteles megjelenésről, valamint a beidézett számára biztosítandó „feleletadási” határról, hogy az alperes védekezése, perbeli szereplése jogilag támogatott legyen. Ezt erősítette meg a Petrovics Péter (1485–1557) királyi helytartó által 1556-ban kiállított oklevél.⁸⁵

Debrecen fejlődésének, akárcsak Genf esetében, nem elhanyagolható záloga és hajtóereje volt a hitújítás, amely külső és belső politikai-társadalmi küzdelmek során ment végbe. Amint már említettük, 1536-ban Enyingi Török Bálint lett a város tulajdonosa, és ide költöztette Bálint nevű papját, aki még lutheránus szellemben indította el a vallásos élet megújítását.⁸⁶ Mivel a közeli és nagyhatalmú váradai püspök, Martinuzzi Fráter György (1482–1551) akadályozni igyekezett a helyi protestantizmus térnyerését, így az 1548-tól Debrecenben szolgáló Radán Balázs mellett nagy szükség volt Dévai Bíró Márton, a „magyar Luther” fellépésére is, aki életének utolsó esztendejét (1544–1545) a városban töltötte. Röviddel ezután, 1549-ben Martinuzzi nagy vetélytársa, Petrovics Péter szervezte meg az első református püspökséget a Tiszántúl déli részén.⁸⁷

1551-ben Radán Balázsnak a helvét reformáció tanításainak hirdetése miatt kellett távoznia a városból, ugyanis a Török család a protestantizmus lutheri irányzatát kívánta erősíteni. Utódja Kálmáncsehi Sánta Márton (†1557) volt, aki a „helvét irányzatnak a zwingliánus, a római katolikus és a lutheri úrvacsoratanál leginkább ellenkező változatát követte”.⁸⁸ Kálmáncsehi a helvét reformáció tanításait tekintette a „magyar vallásnak”, ezért 1552 táján távoznia kellett a városból, mégpedig a református Petrovics védelme alá. Amikor azonban a keleti magyar királyság helyreállt (1556/1557), már a Szatmárvidékkel bővült tiszántúli egyházkerület püspöke lett.

Petrovics és Kálmáncsehi halála (1557) után Enyingi Török János kísérletet tett a lutheránizmus megerősítésére a városban. Titkos fegyverének az 1557-ben

⁸⁴ Balogh István: *Debrecen mezőváros igazgatása és igazságszolgáltatása*, 20–21.

⁸⁵ Balogh István: *Debrecen első jegyzőkönyvei mint történeti források*, 110.

⁸⁶ A korai debreceni református prédikátorok névsorát ismerteti Debreceni Ember Pál: *A Magyarországi és Erdélyi Református Egyház története* (1728). Ford. Botos Péter. Sajtó alá rendezte Dienes Dénes, Kovács Józsefné et al. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak 2009, 449. Vö. Zoványi Jenő: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története*. I. kötet. Nagy Károly Grafikai Műintézet, Debrecen 1939, 187–191.

⁸⁷ Makkai László: *Debrecen mezőváros művelődéstörténete*, 507.

⁸⁸ Uo. 505.

Wittenbergből hazatérő Somogyi Juhász Pétert (1532–1572), humanista nevén Meliust tekintette.⁸⁹ Bizonyára nagy csalódás volt az „uraság” számára, hogy Melius éppen ez időben lett a helvét reformáció egyik legjelentősebb hazai követője Szegedi Kis István (1505–1572) hatására.⁹⁰ Reformátori működése embert próbáló volt, ugyanis szolgálata kezdetén, akárcsak Kálvinnak,⁹¹ neki is szembe kellett néznie a városi vitákat provokáló anabaptista és antitrinitárius támadásokkal (erre a továbbiakban még kitérünk), amelyeket ifj. Révész Imre részletesen vizsgált a *Debrecen lelki válsága 1561–1571* című értekezésében. A helyi nehézségek mellett hatalmas erőfeszítéseket tett a magyarországi református közösségek egyházi rendjének és tanításainak kanalizálására, gondoljunk csak a nevéhez köthető *Debrecen-Egervölgyi Hitvallásra*⁹² (*Confessio catholica*, 1562, RMNY 176), valamint a *Nagyobb cikkekre* (*Articuli Maiores*, 1567, RMNY 226), amelyből csupán egyetlen példány ismert.

Komoly egyházformáló működése mellett Melius tevékenyen vett részt Debrecen mindennapi életében is, ugyanis „tisztos, egyezség szerző férfiként” több ügyben is sikeresen lépett fel a peres felek közötti viszálykodások elsimítása érdekében.⁹³ Ám a debreceni reformátor felperesként is a megbékélés híve volt, ugyanis a jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1567. október 4-én a tanácsházban és a magisztrátus tagjai jelenlétében bocsátott meg egy bizonyos Katalin leánynak, aki becstelen szavakkal ingerelte.⁹⁴ Hogy a város mennyire becsülte Méliusz szolgálatát, jól tükrözi az is, hogy három esztendővel halála után a magisztrátus segítséget nyújtott szorult anyagi helyzetbe jutott családjának: megvásárolta a prédiká-

⁸⁹ Ld. ehhez Révész Imre (ifj.): *Méliusz és Kálvin. Viszonyuk a Stancaro elleni harcban, a szentháromságtani küzdelemben és némely másodrendű teológiai vitakérdésekben*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Cluj [Kolozsvár] 1936, 4–8. Méliuszhoz ld. még Révész Imre (ifj.): *A magyarországi protestantizmus történelme*. A Magyar Történettudomány Kézikönyve III. kötet 4. füzet. Magyar Történettudományi Társaság, Budapest 1925, 21–22. Kathona Géza: Méliusz Péter és életműve. In: Bartha Tibor – Makkai László (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből*. Studia et Acta Ecclesiastica, 2. Magyarországi Református Egyház, Budapest 1967, 105–192. Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Gondolat Kiadó, Budapest 1985, 60–71. Szatmári Emilia: Méliusz Juhász Péter helye és szerepe a magyarországi reformációban. In: *Sárospataki Füzetek* 11. (2007/1), 71–99.

⁹⁰ Makkai László: *Debrecen mezőváros művelődéstörténete*, 507.

⁹¹ Magyar Balázs Dávid: „Jean Calvin contre les Anabaptistes”: Az újrakeresztelkedők tanításainak cáfolata a reformátor 1536–1544. közötti műveiben, különös tekintettel a politikai teológia kérdéseire. In: *Református Szemle* 107. (2014/1), 278–302.

⁹² Ld. bővebben Bucsay Mihály: *A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás*. I. rész. In: *Református Egyház* 14. (1962/2), 127–130; II. rész uo. (1962/3), 155–161.

⁹³ *DVMJ* 1567: 198/7; *DVMJ* 1568: 268/4.

⁹⁴ *DVMJ* 1567: 204/1.

tor házát az egyház javára, de a lakóházat kikötésekkel a család használatára rendelte. Indokolásképpen pedig ez hangzott el:

„[...] megemlékezvén pedig Méliusz Péter úr hűsége, éber szolgálatáról és az Isten tiszteletének előmozdításában végzett hív munkájáról halála után is, ezt a jóindulatot utódai, és nemkülönben özvegye, valamint leányai körül nem haboztunk megmutatni és kinyilvánítani”.⁹⁵

4. Debrecen magisztrátusának jegyzőkönyveiről általában

Debrecen erkölcsi életének bemutatása kapcsán elengedhetetlen hangsúlyoznunk, hogy a „kálvinista Rómában” egészen a 18. század közepéig nem is alakult ki külön olyan Kálvin tanítása alapján működő presbitérium, illetve egyházszervezet, amely felügyelt volna az erkölcsi életre. Zoltai Lajos ezt állapítja meg: Debrecen és a debreceni református egyház egészen 1752-ig

„[...] valósággal egy test, egy lélek, egy fő alatt élő szervezet volt [...] a város a látható egyházat mintegy beolvasztotta a maga kebelébe. Az egyház intézményeit, jogait és kötelezettségeit a város a maga számára vállalta át.”⁹⁶

Ha tehát feltárni kívánjuk a debreceni közerkölcsöket, a helyi presbitériumi feljegyzések hiányában csupán a mezőváros magisztrátusának jegyzőkönyveire fordulhatunk. A „korabeli” szomszédos hajdúkerületi városok jegyzőkönyveivel szemben (Böszörmény 1667-től, Hadház 1699-től, Nánás 1696-tól) a 16–17. századból fennmaradt debreceni regisztereket az jellemzi, hogy ritkábban tartalmaznak olyan leírásokat, amelyek például nemi erkölcsre vonatkoznak. Ugyanis a latin nyelven vezetett debreceni jegyzőkönyvek legfontosabb témái a következők voltak: a város jogforrásainak és ítéleteinek publikálása, hagyatéki-örökségi kérdések, pénz-, kamat- és hitelügyletek, adásvétel, mezőgazdaság (gabona, só, állatok) és ipar (céhek), vásártartás, ingatlanügyek (kerítés, telekhatár, csatornatisztítás), ritkábban pedig a különféle büntetőügyek (emberölés, rablás, lopás, súlyos becsületsértés). Ám érdekes bejegyzési csoportot alkotnak a nótáriusok által „az utókor emlékeztére méltónak” ítélt, közösségi vonatkozású feljegyzések: helyi tűzvészek, betörő idegenek (például a tokaji hadak)⁹⁷ támadásai, egy városvezető, például főbíró⁹⁸ elhalálása vagy éppen a városhoz közeli hadi események, például

⁹⁵ DVMJ 1575: 513–514.

⁹⁶ Zoltai Lajos: Debrecen város és a debreceni egyház egysége. In: *Debreceni Protestáns Lap* 23. (1903/10), 170–172. Az idézethez ld. uo. 171. Idézi még: Rácz István: *Protestáns patronátus. Debrecen város kegyurasága*, 90.

⁹⁷ DVMJ 1568: 278/7.

⁹⁸ DVMJ 1567: 207/4.

a gyulai csata⁹⁹ leírásai. Mindezek közül érdemes idézni az 1564-es nagy tűzvészt oly érzékletesen bemutató feljegyzést:

„A kegyes Mária születése előtti második napon (szept. 4.) tűz keletkezett, veszedelmes tűzvész a Burgundia utcán Kerékgyártó János házából, mely tűzvész valamennyi utcán, tudniillik a Cegléd, Varga utca, a Piacon és a Szent Miklós utcán igen sok házat egészen elpusztított és megemésztett és sok jószágot megégetett, valamint más házak tetejét, sövényét és más épületeit teljesen hamuvá változtatott. Ugyanezen a héten, a következő napon (szept. 6.) második tűzvész keletkezett a Csapó utcában Deák István házából, amely tűzvész ugyanezen utcában, valamint a Péterfi Jakab, Hatvan utcán, a Mester és Csemete utcán sok házat és igen sok épületet teljesen, másoknak a tetejét és a körülötte lévő épületeket porrá égetett, és ami a legnagyobb a többi között a legkiválóbb Szent András templomnak és tornyának a teteje is megégett, a torony csúcsán az érckakas is, amely sok éven át a melegtől, hidegtől és igen sok szelektől, vad viharoktól megörzödött, nappal és éjszaka álmatlanul állva mindenfelé vigyázott, a tűz lángját elviselni nem tudván, [...] a szokott helyét elhagyni kényszerült. Amely kakas ily veszedelemtől szánakozva és szerfölött fájdalommal a templom csúcsáról leugrott, nyaka tört és így zuhant le a földre, nem kímélvén az életét, hűséges lelkét szerencsétlenül kilehelte, életét bevégezte. [...] A toronyban lévő összes galamb a tűz lángjától megperzselődött, a fák elégetek, az itt lévő óra is megégett, és a ház, az épületek, valamint a templom, az ekklézsia háza és épülete is az egész iskolával együtt azon tűzben elpusztultak.”¹⁰⁰

1572. december 16-án a nótárius tett szomoró hangvétellű bejegyzése Méliusz Juhász Péter elhunytát és temetést örökíti meg:

„Tiszteletes és legfőbb tudományokkal ékes férfi, Méliusz Péter, a debreceni egyház lelkipásztora és más alsómagyarországi részek egyházának legéberebb szuperintendense, december hónap hatodik napján, éj közeledtével, tizenegy órakor lelkét az Isten kezébe ajánlván, életét bevégezte. Aki a következő napon sokaknak könnyhullásával délután két órakor, hatalmas tömegtől kísérve a temető kertben kelet felől, a nagyobb domb csúcsán sírba temettetett. Erre egy nagy kő hengerítettett.”¹⁰¹

A jegyzőkönyvek alapján pontosan le lehet írni a magisztrátus üléseit. A bíró és az esküdtek átlagosan négy alkalommal üléseztek hetente: egyik héten keddtől szombatig minden nap, a következő héten csak kedden, csütörtökön és szom-

⁹⁹ *DVMJ 1567*: 182/3.

¹⁰⁰ *DVMJ 1564*: 30/5.

¹⁰¹ *DVMJ 1567*: 328/1.

baton. Az országos vásárok idején szünetelt az ítélezés. A „törvénylátás” a megadott napokon reggeltől az esti harangszóig tartott. A pereket általában egy ülés alatt döntötték el. A felek (felperes – *actor*, alperes – *reus*) általában előszóban adták elő ügyeiket, de lehetőség volt képviselő állítására is. Az alperes vagy azonnal válaszolt a felperes állításaira, vagy pedig 3, 15 vagy 30 napos időt kért a „felkészülésre”, például szavahihető és tiszteletnek örvendő tanúk állítására. Értelemszerűen a tanúállítás a felperes kötelessége volt. Az ügyben érintett személyek jó hírneve és tisztessége komolyan befolyásolta a jog- és tanúzási képességet a perben. Ha bármelyiket kétségbe vonták, és a bizonyítás sikerrel járt, például a korábban elkövetett bűncselekmény ténye, akkor a bíróság nem folytatta az ügyet, vagy visszautasította a vallomás meghallgatását. Ez minden ügýtípus esetén nagyon fontos körülménynek mutatkozott. Jó példa erre a következő eset: 1565. január 30-án Ilko Bálint alperes kifogást emelt a felperes (!), Zajdán Magdaléna lopásra vonatkozó vádjai ellen, majd megbizonyította, hogy „ez az asszony hitetlen tolvaj, és már törvény útján elítélték nyelvének kivágására”, ezért a magisztrátus kimondta:

„[...] az asszony azért, mivel ilyen bűnváddal sújtattott, Ilko Bálint pedig tiszta és becsületes ember, nem pereskedhet és törvényt nem folytathat vele”.¹⁰²

Egy másik perben, amelyet 1571. december 21-én tárgyaltak, az alaptalannak bizonyult vádak miatt az alperes, Sándor Tamás úr

„[...] hite és becsülete sértetlen és ép maradt, házának mindig és mindenütt szabadon szolgálhat, és amikor szükség kívánja, ennek a városnak a dolgában is ki lehet küldeni”.¹⁰³

A mai fogalmaink szerinti „vizsgálatot” ritkán rendeltek el, ám ha az alperes elleni gyanú alaposnak tűnt például paráználkodás esetén,¹⁰⁴ a vizsgálat lefolyásáig a vádlottra tömlöc várt. A perbeli „tényállás” bizonyítása legtöbbször esküvel történt. Az előszóban tett eskünek igen nagy jelentőséget tulajdonítottak a jog és lelkiismeret terén. Később Mikszáth Kálmán is ezt mutatja be meghatóan a *Néhai bárány* (1882) című írásában. Alaptalan gyanú vagy vallomás miatt a peres feleket „eljárási bírság” megfizetésére kötelezhették: Ács Andrásnak például 9 márkát kellett fizetnie, mert nem tudta bizonyítani, hogy az elloptott ládikát korábban Borbély Ferenc feleségének adta.¹⁰⁵ Az ügyek rendszerint bejelentésre,¹⁰⁶ beisme-

¹⁰² DVMJ 1565: 45/3.

¹⁰³ DVMJ 1571: 214/2.

¹⁰⁴ DVMJ 1566: 117/6; DVMJ 1567: 156/5.

¹⁰⁵ DVMJ 1568: 229/3.

¹⁰⁶ DVMJ 1567: 156/5; DVMJ 1568: 271/3.

résre¹⁰⁷ és a bíró által¹⁰⁸ indultak be hivatalból. Nem volt ritka, hogy főleg a becsületsértéssel kapcsolatos ügyek a keresztyén szokás szerinti kölcsönös kézfogással és bocsánatkéréssel értek véget.¹⁰⁹ Ugyancsak fontos körülmény, hogy az akkoriban érvényben levő joggyakorlat szerint a mezővárosi polgárokat alperesként csak a saját bíróságuk előtt lehetett perbe fogni. Ez az oka annak, hogy a felperesek jelentékeny része nem is debreceni lakos. A helyi körülbelül hat nemesi családot pedig külön, a megyei bírónál kellett perbe fogni.¹¹⁰ Amint már említettük, az ülésekről és tanúvallomásokról általában utólagosan rögzített feljegyzések készültek, mégpedig rövid, összefoglaló formában. A városvezetés arra törekedett, hogy a jegyzők többsége a latin nyelv ismeretében („latinitás”) járatos világi jogtudó, azaz literátus legyen. Ezt az bizonyítja, hogy nemcsak a város régi íratlan szokásjogaira¹¹¹ hivatkoznak, hanem olykor pontosan utalnak némely nagyobb, országos jelentőségű jogszabályra, például Werbőczy István *Hármas-könyvére* (1517).¹¹² A per végét a magisztrátus érdemi döntése jelentette, amelyet a felek elfogadtak, vagy például a földesúrnál vagy királynál éltek a fellebbezés jogával, ritkább esetben pedig megszöktek előle.¹¹³

5. A jegyzőkönyvek nehézségei és Debrecen város közerkölcsei (1547–1572)

Debrecenben 1726-ig kezelték együtt a közigazgatási és bírósági ügyeket, ezért nagy kihívást jelent a feljegyzések adatoló és összehasonlító vizsgálata. Ugyancsak nehézséget okoz az összetartozó adatsorok esztendőkre bontása, mivel a kora újkorban a közigazgatási esztendő még hosszú ideig nem volt azonos a naptári évvel. Debrecen esetében a közigazgatási év április 24-én, Szent György napján kezdődött, így az új előjárók megválasztása is áprilisra esett. Viszont a közerkölcsök valódi állapotának feltárásában az okozza a legnagyobb kihívást, hogy az időszak

¹⁰⁷ *DVMJ* 1569: 293/7.

¹⁰⁸ *DVMJ* 1568: 246/7.

¹⁰⁹ *DVMJ* 1571: 206/5.

¹¹⁰ *DVMJ* 1568: 229/4. Később a város vezetői arról határoztak, hogy nem telepedhetnek le a városban azok a nemesek, akik a magisztrátus joghatóságát akár személyük, akár vagyonuk tekintetében vitatták. Ld. *DVMJ* 1550: 226/10.

¹¹¹ *DVMJ* 1547: 367.

¹¹² A magisztrátus 1568-ban egy bizonyos Nagy Péter mint alperes felett a következő ítéletet mondta ki: „[...] a törvénykönyv második része 70. fejezete szerint 18 márkára ítéltük amiatt, hogy a fejedelem kegyelme és a mi ítéletünk nélkül perel”. Ld. *DVMJ* 1568: 260/7.

¹¹³ *DVMJ* 1564: 27/6, 29/4.

latin nyelvű jegyzőkönyvei¹¹⁴ néhol igen hiányosak. Megfigyelhető ugyanis, hogy a reánk maradt első kötet, az 1547 és 1557 közötti, a második az 1564. április 24-ét követő, a harmadik sérült kötet pedig 1570. április 24-től az 1576-ig tartó feljegyzéseket tartalmazza. Abból kiindulva tehát, hogy közigazgatási évenként 450–500 feljegyzésről van szó, a hiány jelentőségét szem előtt kell tartani és minden ügýtípusban számításba kell venni. Következésképpen a debreceni magisztrátus előtti bűnesetek vizsgálata nem lehetséges az 1552. augusztus 20. és november 28. közötti, az 1557. második félévétől az 1564. ápriliséig, valamint az 1569. április és 1570. április közötti időszakban.¹¹⁵ Az 1552-es esztendő nyárutóján (augusztus–november) például a lakosság a hadi események miatt menekült el a városból, s ezért a jegyzőkönyvek vezetése félbeszakadt. Ám látható, hogy az ítélkezési gyakorlat még egy esztendővel később, 1553 augusztusában sem állt helyre teljesen, hiszen bizonyos ügyeket elnapoltak, „amíg a mezőváros teljességgel vissza nem költözik”.¹¹⁶

5.1. Vallás elleni bűncselekmények

Zoványi Jenő *A reformáció Magyarországon 1565-ig* című monográfiájában idézte fel a helyi protestáns prédikátorok munkásságát,¹¹⁷ és Debrecent már fontos református városként mutatta be. Ezért a hitújítás területén például a vizsgált időszak nagy prédikátorára, Méliuszra már nem az úttörés, hanem csupán a tanítások megszilárdítása várt. Ifj. Révész Imre meggyőzően érvelt amellett, hogy a protestantizmus két fő, vagyis lutheri és helvét áramlatának sodrásában hazánkban is jelen voltak olyan „túlhajszott spiritualista mozgalmak”, amelyeknek felfogásában összekeveredett a „szélsőséges egyház- és dogmakritika”, a „fanatikus, vak betűhit” és „a radikális társadalmi reform vágya”. Ezek a mozgalmak a Messiás visszajövetelének izzó várakozásában éltek.¹¹⁸ Ha megvizsgáljuk Debrecen hely- és művelődéstörténetét, azt láthatjuk, hogy az 1560-as években markáns anabaptista és antitrinitárius eszmék felbukkanása zavarta meg a helyi reformáció nyugodt fejlődését. A tévtanítások képviselőjeként Arany Tamás, a külföldet is megjárt lelkész

¹¹⁴ Jelzet: MNL HBML IV. A. 1011/a–k. A IV. A. 1011/a anyaga 1498/1973 ltsz. alatt filmre került. Komoróczy György (szerk.): *A helytörténetírás levéltári forrásai 1848-ig*. 1. kötet. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei, 3. szám. Debrecen 1972, 160–164.

¹¹⁵ Vö. Balogh István: *Debrecen első jegyzőkönyvei mint történeti források*, 108–110.

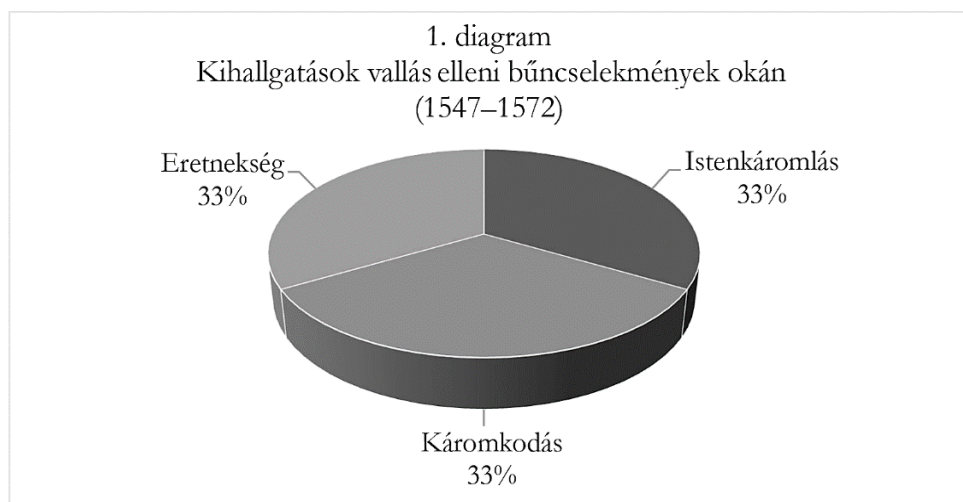
¹¹⁶ *DVMJ* 1553: 471/1.

¹¹⁷ Vö. Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest 1986. [Reprint.] 183–184.

¹¹⁸ Révész Imre (ifj.): *Debrecen lelki válsága 1561–1571*. Értekezések a történeti tudományok köréből (25. 6). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1936, 3.

lépett fel, aki tanításaival vallási vitát provokált. A nyilvános disputa 1561. november 30-ától december közepéig tartott. Ennek helyszíne kezdetben a Szent András-templom, később pedig a Török család debreceni kastélya volt.¹¹⁹ A felek egymásnak feszülő érveléseit nemcsak a „köznép”, hanem a helyi főbíró és a szolnoki alispán is figyelemmel kísérte. A második helyszín megválasztása bizonyára nem volt véletlen, ugyanis a Török családnak ekkor az volt az egyik legfontosabb célja, hogy a protestantizmus lutheri irányzata erősödjék meg, és nem a Méliusz által képviselni kívánt helvét irányzat. A vita végül „Arany visszavonó és súlyos reverzalist adó nyilatkozatával, tehát a Méliuszék látszólag teljes győzelmével végződött”.¹²⁰ Mivel az 1557 és 1564 között született városi jegyzőkönyvek hiányoznak, nem lehet rekonstruálni, hogy Arany Tamás eszméinek helyi követőivel szemben vajon hány eljárást folytattak le később vallásellenes bűncselekmények okán (ld. a tanulmány 1. diagramját).

Az 1564 utáni regiszterek épségének köszönhetően már előnyösebb helyzetben találja magát a kutató. A legjelentősebb bejegyzés ugyanis nem sokkal a híres 1567-es debreceni zsinat után született. Ez igen érdekes vallástörténeti időszaka a magyarországi protestantizmusnak, ugyanis a kezdeti szárnybontogatások után ekkor lépett színre a Blandrata György és Dávid Ferenc által hirdetett antitrinitarizmus, amely Debrecenben is nagy „tombolást” végzett. Nem véletlen, hogy az 1568. február 2-án megtartott vallási dispután heves vita zajlott le Méliusz és Dávid Ferenc között, s a disputa Méliusz győzelmével végződött.¹²¹ Ám veresége ellenére

¹¹⁹ Révész Imre (íjf.): *Debrecen lelki válsága 1561–1571*, 15.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Révész Imre (íjf.): *Debrecen lelki válsága 1561–1571*, 48–49.

Dávid Ferenc tanításai Somogyi (Kis) Máté református esperest¹²² is magával ragadták, aki 1571-től az unitárius tan hirdetője lett Debrecenben, mozgalmát pedig a tekintélyes helyi polgár, Patkó Mihály támogatta.¹²³ A vizsgált időszak markáns bejegyzése 1571. október 6-áról éppen Méliusz és Patkó perének rövid lefolyását mutatja be szintén a debreceni reformáció tanításainak és püspökének győzelmével:

„Méliusz Péter úr, ezen Debrecen város prédikátora és Patkó Mihály lakosunk között egynemely viszálykodás támadt a vallás miatt, valamint Istenről szóló hitvallás miatt. Mivel Méliusz Péter úr Patkó Mihályt azzal vádolta, hogy Blandrata György és Dávid Ferenc eretnekségében részes, nem különben Somogyi Máténak, Méliusz Péter úr társának hitszakadása miatt. Ezért tisztességes emberek közreműködésével az egész per és viszálykodás elsimult, és a nevezett Patkó Mihály Méliusz Péter úrtól bocsánatot kért, kötelezték, hogy soha ezen eretnekek vezére, se megáttalkodott ne legyen.”¹²⁴

A vallás elleni bűncselekmények között csupán egy esetben olvasható feljegyzés istenkáromlásról, amikor is 1566. április 23-án Hosszú Marcellt istenkáromlás, valamint a felesége ellen mondott más bectelenségek miatt állították pellengérre, és a törvény szerint meggyesszőzték, megbüntették, majd fejére kötelezte magát, hogy a jövőben tartózkodik az effajta cselekmények elkövetésétől.¹²⁵

5.2. Boszorkánysággal kapcsolatos bűncselekmények

A tanulmány háttérkutatásai alátámasztják Makkai László *Puritánok és boszorkányok Debrecenben*,¹²⁶ valamint Kristóf Ildikó „*Ördögi mesterséget nem cselekedtem*”. *A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében*¹²⁷ című művének kutatási eredményeit. Szem előtt tartva és hangsúlyozva a megnevezett hiányok tényét az állapítható meg, hogy a vizsgált időszakban nincs boszorkánysággal kapcsolatos bejegyzés a városi magisztrátus jegyzőkönyvében. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a magisztrátus számára ismeretlenek lettek

¹²² Vö. Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Protestáns Theológiai Könyvtár, XIX-ik kötet. A Magyarországi Protestánssegylet kiadványai, XV. kötet. Magyarországi Protestánssegylet, Budapest 1881, 624.

¹²³ Révész Imre (ifj.): *Debrecen lelki válsága 1561–1571*, 49–50.

¹²⁴ *DVMJ 1571*: 188/3.

¹²⁵ *DVMJ 1566*: 110/8.

¹²⁶ MAKKAJ: *Puritánok és boszorkányok Debrecenben*, 113–128. Az adatokhoz ld. uo. 120.

¹²⁷ Vö. Kristóf Ildikó: „*Ördögi mesterséget nem cselekedtem*”. *A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében*. Ethnica, Debrecen 1998, 211.

volna az effajta bűncselekmények, hiszen 1625-ig legkevesebb hat „boszorkány-pör” kivizsgálására került sor a mezővárosban.¹²⁸

5.3. Család és nemi erkölcs elleni bűncselekmények

A család és nemi erkölcs elleni bűncselekmények nemcsak Genfben, hanem Debrecenben is gyakori problémát okoztak.¹²⁹ Noha a cselekmények száma magas volt, a változatos jogi precedensek miatt nem volt könnyű a bűnesetek megítélése. Ugyanis a római jog és a kánonjog, valamint az országos törvények és a helyi szokásjog változatos szövetében munkálkodó városi előljáróknak, a bíróknak és esküdteknek nehéz volt egyértelmű és irányadó példákra tekinteniük. Ám e bonyolult „jogrendszerben” határozottan kitapintható a *Budai jogkönyv* (1405–1421) tekintélye, amelyet Debrecenben is használtak, noha az effajta ügyek esetében nem lehet találni hivatkozást erre. A jogszabály elrendelte a házasság megszüntetésekor a házasságban együtt élő asszonyok kitiltását a városból (288. §). Ha pedig házasságban együtt élő emberek követték el az erkölcstelenséget, akkor a bíróság még kínzás árán is kideríthette az igazságot. Ha bűnösségük bizonyos volt, akkor rájuk nézve ez a rendelkezés volt érvényes:

„[...] mindkettejük számára ássanak egy sírgödört az akasztófánál, amibe élve fessék őket, majd egy botot vagy póznát döfjenek át mindkettőjükön”.¹³⁰

Az országos törvények 1514. évi XLVII. törvénycikke azon parasztok büntetése felől rendelkezik, akik leányokon vagy asszonyokon követtek el erőszakot. Werbőczy István Magyarország szokásjogát összeíró *Hármaskönyve* (*Tripartitum*) pedig, amely 1517-ben jelent meg, a következőképpen rendelkezik az I. rész, 105. cím, 1. szakaszban:

„[Ha a parázna asszony] férje a házasságtörés után vele együtt lakván és hálván, erkölcsi magaviseletét tudva elnézné, akkor [...], ha férje azután őt a házasságtörés

¹²⁸ Kristóf Ildikó: *i. m.* 211–212.

¹²⁹ Magyar Balázs Dávid: Paráználkodás és megbocsátás a házasságban? Szivárványhíd Genf, Debrecen és a Hajdúkerület városai között a XVI–XVIII. században. Fragmentumok Kálvin János teológiai-etikai tanításainak magyarországi recepciójához. In: Gyulai Edit (szerk.): *Tanulmányok a Bősziroményi reformátusság történetéből*. Hajdúböszörmény Bocskai téri Református Egyházközség – Hajdúböszörmény Kálvin téri Református Egyházközség, Hajdúböszörmény 2019, 65–90.

¹³⁰ Kanyó Ferenc: *Nőek elleni erőszak és házasságtörés a középkori Budán*. Ld. https://napitortenelmi-forras.blog.hu/2016/07/01/nok_elleni_eroszak_es_hazassag_tores_a_kozepkori_budan (2021. szept. 20.). Itt jegyezzük meg, hogy Iványi Béla nem vizsgálta a budai jog hatását a nemi erkölcsöt sértő bűncselekmények megítélése tekintetében.

miatt (ha másodszor vétkeznék is) meg nem ölheti, amit első ízben, amikor tudniillik a házasságtörés tudomására jutott, szabadon és jogosan megtehetett.”

Beszédes jogforrás ez, ugyanis félreérthetetlené teszi, hogy a férj akár halált is kérhet parázna házastársára, ám ha megbocsátott neki, később már nem élhetett a halálbüntetés kérelmével. Az 1522. évi XXXVI. törvénycikk szintén országos jogszabály volt, amelynek értelmében az egyházak és asszonyok ellen erőszakoskodók fejüket vesztítsék, és azokat, akik ez egyházakon, valamint a leányokon és asszonyokon erőszakot követnek el, halálos büntetéssel lakoltassák.

Az országos jelentőségű törvények mellett a születőfélben levő „magyar protestáns egyházjog” is élénken foglalkozott a paráználkodás kérdésével. A mezőváros szempontjából leginkább Méliusz Juhász Péter írott hagyatékát¹³¹ kell mélyreható vizsgálat alá vonni. Híres *Debrecen-Egervölgyi Hitvallásában* (*Confessio catholica*, 1562, RMNY 176) így fogalmazott:

„Az Írás azt parancsolja, hogy mind a két nemet, mindennemű paráználkodókat, férfiút és nőt halállal kell büntetni. A 3Móz 20, 5Móz 22. alapján [...] igaztalanul cselekednek, akik a (parázna) nőt megölik, a férfiút pedig megkorbácsolják vagy pénzbírsággal (bikapénz) büntetik.”¹³²

Bár később a paráználkodó és „megesett” hitvestársak esetén is halálbüntetést javasolt, mégis lehetőséget adott a megbocsátásra. Az 1563-as esztendőben kiadott *Szertartáskönyvében* ugyancsak elismerte, hogy a paráznaság

„[...] megbontja az egyességet, a házasságtörőt [...] ezért a fejdelem megölje. A parázna férfiú és asszonyállat meghaljon, ne büntesd hát vesszővel vagy bika-pénzzel.”¹³³

Néhány évvel későbbi *Nagyobb cikkeiben* (*Articuli Maiores*, 1567, RMNY 226) pedig így szólt:

„Azok a bűnök, melyeket az Írás ítélete szerint halállal kell büntetni: az emberölés, paráznaság, hitszegés, házasságtörés, vérfertőzés, kurválkodás, a férfiakkal és bar-mokkal való rút fertelmeskedés. A 3Móz 18–20. alapján [...] ha mindketten sza-

¹³¹ Ld. bővebben Kathoná Géza: *i. m.* 105–192.

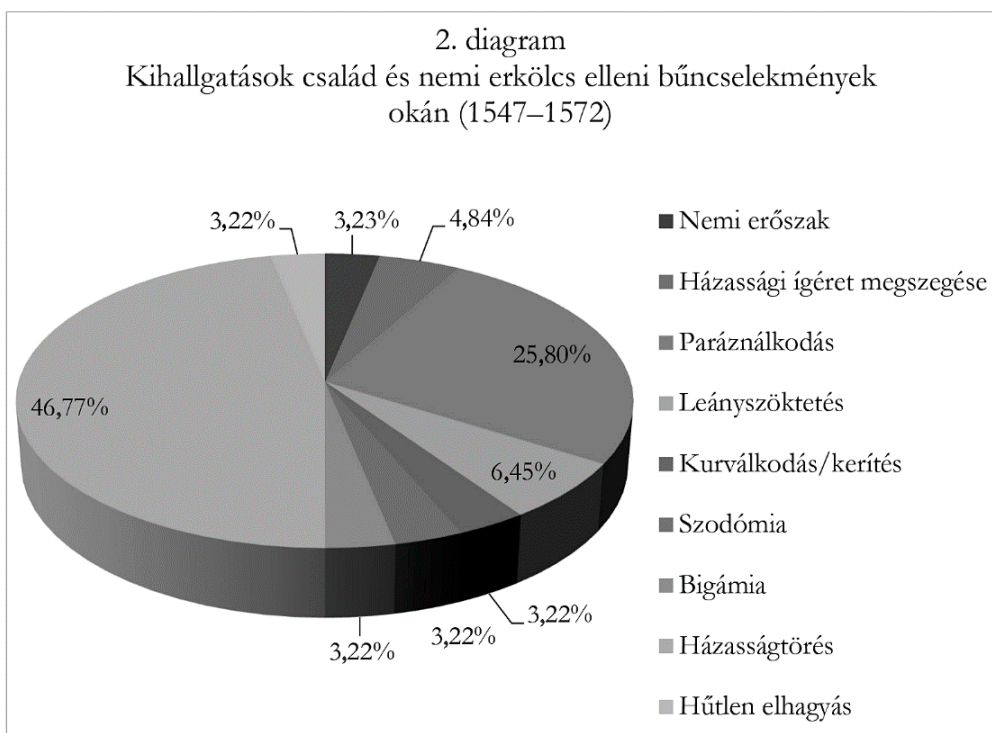
¹³² Kiss Áron: *i. m.* 251.

¹³³ Fekete Csaba: Meliusz Juhász Péter szertartási intelmei (1563) In: uő (szerk. és sajtó alá rend.): *Pathai István református szertartási könyvecskéje (1617), Úrvacsorai rend Milotai Nyilas István Ágendájából és Meliusz Juhász Péter szertartási intelmei (1563)*. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének Kiadványai 6. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen 2020, (189–248) 242.

bad személyek is [...] haljanak meg mindketten. [...] A házasságtörőket és paráznákat meg fogja az Isten ítélni és elkárhoztatni.”¹³⁴

E tekintetben Méliusz helyvét példaképének elgondolásai sem voltak teljesen egységesek. Kálvin például több írásmagyarázatában is (1Móz 38; 5Móz 5,18; 22,22; 2Sám 11; Jn 8,1–11; Zsid 13,4) elfogadta elvben a házasságtörésért járó halálbüntetést, a gyakorlatban azonban igen-igen ritkán, és akkor is csupán súlyos, közösségellenes nemi cselekmények, például pedofília, erőszakoskodás és szodómia esetén tett rá javaslatot.¹³⁵

A vizsgált időszakban a magisztrátus tagjai mindössze 62 alkalommal tárgyalták a VII. parancsolattal kapcsolatos bűncselekményeket, amelyekből 29 jogeset házasságtöréssel, 16 pedig paráználkodással volt kapcsolatos (ld. a 2. diagramot). Öröndetes, hogy Genfhez hasonlóan Debrecenben is ritkák és kivételesek voltak az erőszakoskodás kíséretében elkövetett bűncselekmények. A bűnelkövetők nemi megoszlása az összes bűncselekménytípus tekintetében: 32 női és 22 férfi. Az eljárás alá vont elkövetők erkölcstelenségéből pedig három esetben származott

¹³⁴ Kiss Áron: *i. m.* 587.

¹³⁵ Ld. Magyar: A homoszexualitás és pedofília megítélése Kálvin műveiben, 57–79.

– a jegyzőkönyv nótáriusának megfogalmazása szerint – „fattyú gyermek”.¹³⁶ Tizenegy ügyben került sor büntetés kiszabására, például kiutasításra,¹³⁷ hasogatott ing és vessző hordására a „kurvák” szokása szerint,¹³⁸ pellengéren történő megvesszőzésre,¹³⁹ szégyenkőre való kihelyezésre¹⁴⁰ és egyházkövetésre, azaz a „keresztyének társaságának megengesztelésére”.¹⁴¹ Halálbüntetést (lefejezést) 4 esetben (2 nő és 2 férfi) alkalmaztak.¹⁴² Így a kutatási eredményeink azt mutatják, hogy Genf mellett Debrecenben is komoly szerepe volt a megbocsátásnak. Noha Méliusz lángoló vádiratot fogalmazott meg a paráználkodás ellen, Debrecenben mégis bevett gyakorlat volt, hogy a hivatalos, bünvádi eljárást követően a vétlen fél megbocsátásban részesítette házasságtörő párját a „Nem gyönyörködöm én a bűnös ember halálában!” felkiáltással (vö. Ez 33,11). Ám helyes és érvényes a Koncz Ákos által hangsúlyozott szempont is, aki a hűtlen házastársának megbocsátani nem tudó személyek társadalmi megítélésével kapcsolatban kiemelte:

„A lakosság, bármilyen erkölcsös is volt, és a bűnt üldözte, az ilyen kegyetlen és megbocsátásra képtelen embereket, főleg, ha a halálos ítélet miatt árvák is maradtak, nem becsülte, és amennyire csak tehette, az érintkezésben kerülte őket”.¹⁴³

Következzék most egy-egy példa mindegyik bűncselekménytípusra.

Egyszerű paráználkodásra enged következtetni az az eset, amikor 1567-ben néhai Nyíró János özvegye, aki „legényéhez ment feleségül, de az esküvő előtt egy ágyban meztelenül találták és látták őket”. A sok tanú bizonyítása után mindkettőt pellengéren vesszőzték meg, majd pedig megfogadták, hogy ezután tisztességes házasságban élnek egymással.¹⁴⁴

Az is előfordult, hogy hajadon férfiak erkölcstelenségében „kurvák” vettek részt. Közös büntetésük kemény vessző, majd fogadalomtétel volt.¹⁴⁵

Nem kis feszültséget okozott az is, amikor a derecskei prédikátort, Lukács áldozópapot a saját szolgája támadta meg, mivel azt állította, hogy „az ura vele

¹³⁶ DVMJ 1568: 270/3; DVMJ 1571: 99/1; DVMJ 1572: 282/4.

¹³⁷ DVMJ 1552: 385/2.

¹³⁸ DVMJ 1552: 385/1.

¹³⁹ DVMJ 1567: 191/3; DVMJ 1568: 244/1.

¹⁴⁰ DVMJ 1568: 270/3.

¹⁴¹ DVMJ 1568: 270/3; DVMJ 1571: 139/3.

¹⁴² DVMJ 1567: 150/5; DVMJ 1567: 161/9; DVMJ 1568: 246/7; DVMJ 1571: 161/7.

¹⁴³ Konczháza Koncz Ákos: *i. m.* 24.

¹⁴⁴ DVMJ 1567: 191/3.

¹⁴⁵ DVMJ 1568: 244/1. Volt, amikor a vessző elmaradt, csak a későbbi bűnismétlés elkerülését fogadták meg. Vö. DVMJ 1567: 156/5.

házasságtörő módon él, és kényszerítette őt a vele való élésre”. Azonban vádjai hamisnak bizonyultak, ezért fogadalmat tett, majd megbékéltek.¹⁴⁶ Ugyancsak hamisnak bizonyult Mészáros János saját szolgálóleányára vonatkozó bigámista vádja.¹⁴⁷

Megesett az is, hogy özvegyasszonyokat találtak „kimondhatatlan vétekben és parázñaságban”. Ez talán szodómia vagy lesbikusság lehetett. Ők megfogadták, hogy visszatartják magukat a bűnismétléstől.¹⁴⁸ Az esküvéskor általában „az orra és nyelvre”¹⁴⁹ vagy a „fejre”¹⁵⁰ tettek fogadalmat.

A paráználkodás egyik legkomolyabb esetének számított a házasságtörés, amelynek esetében ugyancsak megfigyelhető a szigorú elítélés, de a kegyelemteljes felmentés is. Borbély Benedeket házasságtörő társával együtt 1568. április 3-án, egy húsvét utáni csütörtökön fejvesztéssel büntették a vesztőhelyen.¹⁵¹ Viszont egy másik ügyben Szabó Bálint feleségét,

„[...] akit házasságtörés és az általa Hatházon szült és titkon ott hátrahagyott fattyú gyermek miatt a főbíró úr börtönre ítélt, azonban mivelhogy férje, Szabó Bálint nem akarta a fejét venni, a törvény erejével a szenátus engedelmeiből kibocsátották. Az említett asszony előttünk kötelezte magát [...], azon felül, az asszony, jövő vasárnap köteles a szégyenkőre felmenni és felállni és az egyházat megkövetni.”¹⁵²

Kétségtelen, hogy a paráználkodás legsúlyosabb módoszata a szodómia (állattal való közösülés vagy homoszexualitás) volt, amelyre nemcsak a magisztrátus, hanem a közvélemény is érzékenyen reagált. Példa erre egy Csengerből származó és Balázs nevet viselő áldozópap esete, aki 1568 májusában bilincsbe verve került a bíró elé:

„Felháborító és hallatlan parázñasággal vádolták, és ellene sok tanúvallomással a paráználkodás vádját összegyűjtötték és bizonyították, megégetésre ítélték, ma a városon kívül minden szánakozás nélkül tűzzel megégették, és a tűz erejével húsból hamuvá lett.”¹⁵³

¹⁴⁶ *DVMJ* 1566: 130/7.

¹⁴⁷ *DVMJ* 1549: 207.

¹⁴⁸ *DVMJ* 1553: 433/6.

¹⁴⁹ *DVMJ* 1567: 144/6.

¹⁵⁰ Uo. 191/3.

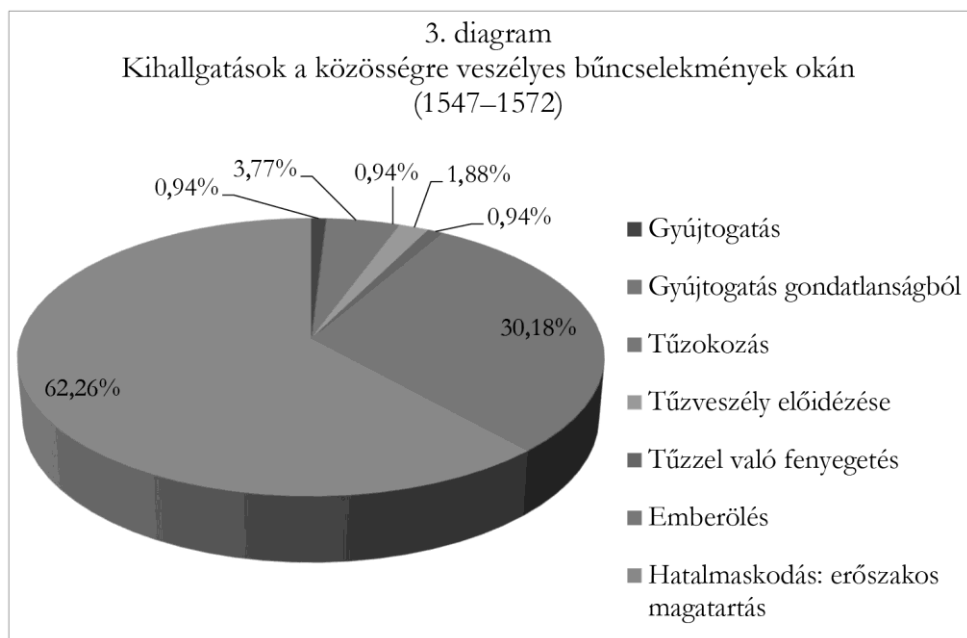
¹⁵¹ *DVMJ* 1567: 161/9.

¹⁵² *DVMJ* 1568: 270/3.

¹⁵³ *DVMJ* 1568: 246/7.

5.4. Közösségre veszélyes bűncselekmények

A *communitas* érdekét sértő és veszélyeztető bűncselekmények két nagy csoportra oszthatók. Az elsőbe a gyújtogatással és tűzokozással, a másodikba pedig az emberi élet, a testi épség sérelmére elkövetett cselekmények tartoznak. A reformáció kezdetétől egészen Méliusz haláláig mindössze kilenc esetben került sor tűzzel vagy gyújtogatással kapcsolatos jogesetek tárgyalására, amelynek során a bíró és az esküdtek különbséget tettek a tűzzel való fenyegetés, valamint a szándékos és gondatlan tűzokozás között (ld. a 3. diagramot). Módy György *Földesúri kúriák és várkastély Debrecenben* című írásából¹⁵⁴ és Szendrey István *Debrecen, a mezőváros* című összefoglaló tanulmányának *Városszerkezet, városépítés* alfejezetéből¹⁵⁵ az rajzolódik ki az 1564-es nagy tűzvész kapcsán, hogy a kora újkorban csak elvétve voltak kőből és téglából készült lakóházak Debrecenben. Ugyanis a mezőváros polgárai a kisebb erdőségek, például a Nagyerdő közelsége miatt legkönnyebben faanyagot tudtak beszerezni az építkezéshez, s ezért a tűzesetek megelőzése a „városvédelem” elsőrendű feladata volt. A „tömlöcözést”¹⁵⁶ már a tűzokozás gyanúja esetén is elrendelhették. Bizonyára a tűz terjedésének félelmetes gyorsasága és kiszámíthatatlansága miatt nem található jogeset a szándékos gyújtogatásra, ám két-

¹⁵⁴ Módy György: *Földesúri kúriák és várkastély Debrecenben*. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIX*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1992, 43–57.

¹⁵⁵ Szendrey István: *i. m.* 158–174.

¹⁵⁶ *DVMJ 1568: 247/4.*

ségtelen, hogy a különféle tolvajok gyakran használták ki a tűzvészek okozta riadalmat. (Erre a vagyon elleni cselekményeknél még kitérünk.)

Gondatlanságból támadt tüzesetek előzték meg Debrecen 1564-es tragédiáját is, amikor egymás után háromszor keletkezett tűzvész: szeptember 4-én, 6-án és 8-án. Ekkor a város lakóépületeinek egyharmada semmisült meg. (Az első tűz Kerékgyártó János, a második Deák István házából¹⁵⁷ indult ki.) De a feljegyzések beszámolnak kisebb, csupán néhány lakóházat érintő tüzesetről is. A kár jóvátétele a gondatlanság ellenére is kötelező volt. Ez lehetett pénzbeli szolgáltatás (*reparatio*), vagy akár az eredeti állapot (*in integrum restitutio*) helyreállítása is. A magisztrátus 1552. december 11-én például a következő bölcs döntést hozta Csanak József ügyében:

„[...] az általa véletlenségből Szalai József meggyújtott házát tartozik felépíteni és megújítani, hogy olyan legyen, mint azelőtt. Meg fogja csináltatni a jövő pünkösdig.”¹⁵⁸

Pénzbeli jóvátételre került sor 1553 decemberében. A jegyzőkönyvben ezt olvashatjuk:

„Vadas János felesége, Erzsébet házának égéséért bűnhődni tartozik, mivel az ő házából támadt a tűz. Szomszédjukat a kárért kifizette.”¹⁵⁹

Amennyiben az elkövető nem rendelkezett anyagi fedezettel a kár megtérítésére, a károsult letilthatta, azaz a mai fogalmaink „megterhelhette” házát és egyéb anyagi javait is például az eladás elől.¹⁶⁰

Az emberi élet és testi épség sérelmére elkövetett bűncselekményeket tárgyaló jegyzőkönyvi feljegyzések közül 32 jogeset kapcsolatos emberöléssel. Az ügyek kisebb részében (25%) nem olvashatunk a „vádemelést” követő bizonyítási eljárásról¹⁶¹ és szigorú ítéletről, ugyanis nagy arányban (45%) történik felmentés,¹⁶² illetve megbocsátás,¹⁶³ vagy pedig az, hogy a felperes, azaz a megölt személy hozzátartozója és a bűnt elkövető alperes egy kölcsönösen „kialkudott” sérelempénzben, az úgynevezett vérdíjban¹⁶⁴ állapotodnak meg (30%).

¹⁵⁷ DVMJ 1564: 30/5.

¹⁵⁸ DVMJ 1552: 424/1.

¹⁵⁹ DVMJ 1553: 485/6.

¹⁶⁰ DVMJ 1566: 98/3.

¹⁶¹ DVMJ 1571: 137/3, 193/1.

¹⁶² DVMJ 1567: 127/8, 152/4; DVMJ 1568: 250/2; DVMJ 1571: 76/4, 84/8, 117/3.

¹⁶³ DVMJ 1571: 74/2, 193/1; DVMJ 1572: 266/1.

¹⁶⁴ DVMJ 1547: 12,33; DVMJ 1553: 463/1; DVMJ 1566: 119/3; DVMJ 1567: 215/4; DVMJ 1571: 132/2.

A felmentő ítéletek eklatáns példája Szabó Lukács ügye, aki 1568-ban a saját bátyja (!) megölése miatt került bíróság elé, ám a tanúk vallomásából kiderült, hogy a felperesnek Szabó Lukács ellen

„[...] semmilyen keresete sincs, mivel az testvérével jól bánt, az pedig, ha ördögi sugallatra magát felakasztotta, neki gazdája nem tudott ellenállni, az említett Szabó Lukács a törvényes keresettől mentes és szabad, és annak ilyen borzasztó halálában semmi része sincsen”.¹⁶⁵

Úgy tűnik, hogy az ítélkező testület öngyilkosságnak ítélte a néhai testvér halálát, amely példátlan volt a debreceni jegyzőkönyvekben. Egy másik különleges ügyben is felmentésre került sor, mert a tanácstagok a kovácsok céhének döntését „felülírva” kijelentették:

„Kovács György, akit a kovácsok maguk közül emberölés miatt büntetve kivettek [...], de előttünk szavahihető vallomásokkal tisztázta magát, hogy az az ember, akit ő megölt [...], saját maga volt egyedül halálának oka [...]. Tehát Kovács Györgyöt ismét a kovácsmesterek céhébe befogadták.”¹⁶⁶

A közösen megállapított vérdíjra példa a megölt Erszénygyártó Mihály özvegyének döntése, aki előadta, hogy „a férje gyilkosa Szabó Imre övele megegyezett a megölt férje vérdíjában”.¹⁶⁷ A nótárius másik, igen részletes tudósítása szerint néhai Sánta György testvére a jelen lévő esküdtek előtt olyan bevallást tett, hogy édestestvéréért,

„[...] vitkai Sánta Györgyért, akit Györgyfi György társával, zeleméri Pecsik Györgygel megölt, az említett meghalt György mostani, vagy jövőbeni testvérei, rokonai, vagy vérszerinti leszármazói az fent írt Gergelyt és Györgyöt annak haláláért sehol sem fogják háborgatni, sőt inkább vétkét megbocsátották és elengedték nekik. A vétekért a mi fivérünk, György vérdíja fejében felvettünk huszonhárom forintot készpénzben [...]”.¹⁶⁸

A közösségre veszélyes cselekmények között nagy számmal (66 feljegyzés) voltak jelen a különféle testi erőszakkal járó és tilalmazott magatartásformák, amelyeket röviden hatalmaskodásnak nevezhetünk. A jegyzőkönyvek alapján a következő cselekmények különböztethetők meg: általános „hatalmas” viselkedés,¹⁶⁹

¹⁶⁵ DVMJ 1568: 250/2.

¹⁶⁶ DVMJ 1566: 127/8.

¹⁶⁷ DVMJ 1547: 33.

¹⁶⁸ DVMJ 1553: 440/4. Vö. a meggyilkolt Darányi Mihály ügyével: DVMJ 1553: 463/1.

¹⁶⁹ DVMJ 1547: 35.

jogtalan lefogás¹⁷⁰ és tömlöcözés,¹⁷¹ verés,¹⁷² testi sértés/sebesülés okozása, például leszúrás,¹⁷³ fej betörése,¹⁷⁴ már lefogott személy megverése,¹⁷⁵ valamint lakóingatlanba való erőszakos betörés.¹⁷⁶ Jellemző, hogy az effajta bűncselekmények megítélése négyfajta eredménnyel végződött: az emberöléshez hasonlóan a sérelemért, a sebesítésért járó vérbírság kifizetésével,¹⁷⁷ a felek kölcsönös megegyezésével, kibéküléssel,¹⁷⁸ a vádlott felmentésével, illetve a bűnismétlés elkerülésére vonatkozó fogadalommal.¹⁷⁹ A tanúsított magatartás következménye tekintetében volt, akinek a foga tört ki,¹⁸⁰ vagy éppen a földhöz csapták egy verekedésben.¹⁸¹ De olyan is akadt, akit a vita hevében egy edénnyel vágtak orrba.¹⁸² Tény, hogy már önmagában hatalmaskodó, erőszakos cselekménynek minősült az is, ha valaki kirántotta a kardját, vagy a városban kihúzott karddal jött-ment.¹⁸³

A megnevezett cselekmények közül érdemes néhány jogesetet részletesebben is bemutatni példaként. Álmosdi János és Szabó Antal felesége között a magisztrátus ítéletet hozott 1566. december 19-én:

„Jánost törvényesen ítélték el a hatalom erejével amiatt, hogy az asszonyt a vendéglőjében megverte, ruháját elszaggatta”.¹⁸⁴

Tolnai Ferenc és bűntársa, Tasi Demeter 1570-ben egy lakóház erőszakos megtámadásáért, a kapu betöréséért és az azt kísérő ütlegetésekért felelt a bíróság előtt.¹⁸⁵ Dobos János felesége pedig késsel okozott szúrt sebet egy asszonynak.¹⁸⁶ Viszont felmentő ítélet született 1547-ben Nemes István felesége mint felperes és Nyíró Imre mint alperes ügyében. Ugyanis a feljegyzést olvasva úgy tűnik, az alperes többször is

¹⁷⁰ *DVMJ 1553*: 468/11.

¹⁷¹ *DVMJ 1553*: 449/5.

¹⁷² *DVMJ 1549*: 471; *DVMJ 1556*: 636/9; *DVMJ 1571*: 202/1.

¹⁷³ *DVMJ 1556*: 620/5, 628/7; *DVMJ 1571*: 85/1, 132/6, 186/4.

¹⁷⁴ *DVMJ 1547*: 187.

¹⁷⁵ *DVMJ 1571*: 184/5.

¹⁷⁶ *DVMJ 1553*: 433/7.

¹⁷⁷ *DVMJ 1553*: 433/7, 449/5; *DVMJ 1571*: 186/4.

¹⁷⁸ *DVMJ 1553*: 620/5.

¹⁷⁹ *DVMJ 1571*: 184/5.

¹⁸⁰ *DVMJ 1557*: 713/1.

¹⁸¹ *DVMJ 1554*: 545/7.

¹⁸² *DVMJ 1568*: 271/6.

¹⁸³ *DVMJ 1567*: 157/9.

¹⁸⁴ *DVMJ 1566*: 636/9.

¹⁸⁵ *DVMJ 1570*: 69/4.

¹⁸⁶ *DVMJ 1564*: 4/8.

szépen kérte, hogy Nemes István felesége hagyja el a házat, de ő mégsem engedelmeskedett, ezért az alperes bizonyára megpofozta őt. Ám a bíróság szerint

„[...] amit Nemes Imre felesége Nyíró Imrétől kapott, tartozik elviselni, mivelhogy az szép szóval kérlelte volt, de az asszony nem ment ki a házból”.¹⁸⁷

Egy másik, szomorú ügyben Mamo Lőrinc és Calisto Balázs között törvény útján született az az ítélet, hogy Mamo Lőrinc, Csukás Péter szolgája azon sérelem miatt, amelyet Calisto Balázs

„[...] házában cselekedett, mivel ott éjjel valakik megverték és megsebeztek, más büntetést kikerüli. Sőt, ha vágták volna és vérét is ontották volna, mivel azon az éjjelen fegyveres kézzel követett el erőszakot és a nevezett Balázst különféle fenyegetésekkel illette, a halálukat akarta okozni. Ezért méltán sebesítette meg Mamo Lőrincet, és ha nem sebesítették volna meg, nagyobb büntetést érdemelt volna.”¹⁸⁸

Amennyiben a hatalmaskodásért pénzbüntetést, azaz vérbírságot szabtak ki, a felperes igényelhetette a cselekménnyel összefüggésben felmerülő kárának, költségeinek megtérítését.¹⁸⁹ Ez történt Mészáros Pál és bűntársai esetében is, akik Kúria Péter „házára hatalmasul rámentek, ott őt megverték és vérét ontották. Ezen ügy miatt, [...] törvényesen húsz forintra büntetjük.”¹⁹⁰ Ezzel ellentétben nem ítélték negyven forintos vérbírság megfizetésére az egykori debreceni főbíró, Szabó Dávidot, akitől Gebei Ferenc felperes törvényesen kapta a verést, ezért köteles volt azt méltósággal elviselni.¹⁹¹

5.5. Közsérelemmel kapcsolatos bűncselekmények

A közsérelemet okozó magatartásformák közül elsőként az okirathamisítást kell megemlítenünk. Amint azt már említettük, ebben az időszakban a magisztrátus elé kerülő perek alapvetően a szóbeliség elvén folytak, s ennél fogva a tanúvallomásoknak nagy súlya volt. Ezért a mezőváros lakói kínosan ügyeltek a jó hírnevükre és becsületükre. Nem véletlen, hogy a hamis tanúzás igen ritka volt (lásd a 4. diagramot), bár később történtek kísérletek pénzen vett tanúk igénybevételeire. Azonban a szóbeliség főszabálya ellenére voltak olyan jelentős jogi tények és aktusok, amelyeknek bizonyítása elsősorban írásos dokumentumok alapján volt lehetséges. Ilyen volt például a nemesi származás igazolása vagy egy köl-

¹⁸⁷ *DVMJ* 1547: 468.

¹⁸⁸ *DVMJ* 1571: 98/3.

¹⁸⁹ *DVMJ* 1571: 190/2.

¹⁹⁰ *DVMJ* 1565: 60/8.

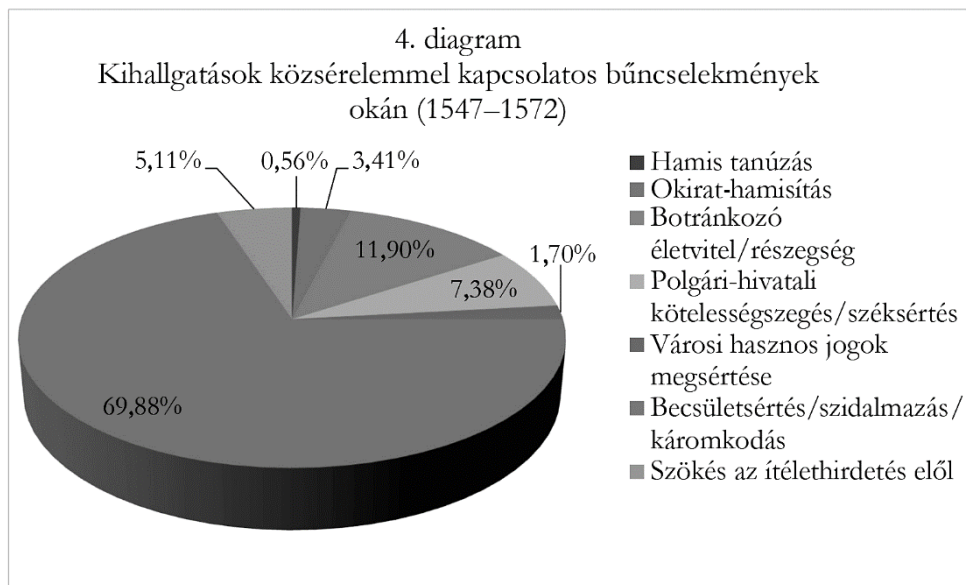
¹⁹¹ *DVMJ* 1568: 235/3.

csönszerződés, illetve adóslevél érvényességének bizonyítása. Az írásos adóslevél hiánya esetén a peres feleknek tanúvallomásokkal kellett bizonyítaniuk, hogy például az alperes a szemük láttára vett át pénzt a felperestől, és hogy az mekkora összeg volt. Az effajta bizonyítás azonban nehéznek és időigényesnek bizonyult. Jól szemlélteti ezt Szűcs András és Makai Péter 1570. évi jogvitája.¹⁹² Amennyiben fellelhető volt az okirat, amely a háborús idők miatt nagy előnynek számított, megkezdődött annak vizsgálata. A dokumentumot általában a hitelező, ritkábban a városi tanács őrizte. Öklelő Péter, Sárosi János kassai polgár prókátora 1551-ben például tiltakozást jelentett ki Fodor Albert ellenében, aki Öklelő Péter magisztrátus előtt fekvő „kötelezvényét kétszer is hamisnak és megvesztegetettnek mondta”.¹⁹³

Az adóslevél elutasítása az alperes esküvésével is történhetett, amely támaszkodhatott az okirat hamis voltára is. Ez történt Káka Gáspár ügyében is, aki 1565-ben azzal mentesítette magát a szegedi Nagy János keresete ellen, hogy ő az adóslevelet

„[...] nem a saját akaratából adta, sem a pecsétjét nem a saját akaratából nyomta és tette rá a levélre, és hogy az adóslevélhez semmi köze sincs”.¹⁹⁴

A bíróság elfogadta érvelését. Az érvényes adóslevél természetesen fizetési kötelezettséget keletkeztetett, és teljesítésének elmulasztása esetén a felperes, azaz a hitelező letilthatta az adós ingatlanát vagy egyéb értékeit.

¹⁹² DVMJ 1570: 16/1, 18/10, 32/2.

¹⁹³ DVMJ 1551: 326/5.

¹⁹⁴ DVMJ 1565: 81/2.

Kimondottan érdekes jogeseteket tartalmaz a polgári-hivatali kötelességszegés vagy a városi közösség megsértése című ügycsoport, mely a *communitas* ítélkezési becsületét, határozatait vagy éppen jogszolgáltatását, vagyonát sértő, támadó pereket tartalmazza. Ugyanis a regiszter alapján bizony előfordult, hogy némelyek kritikával illették például a városi szenátus bormérésről szóló határozatát, ugyanis ez ügyben többen is szófogadásra, engedelmességre, valamint szelídségre kötelezték magukat a magisztrátus tagjai előtt.¹⁹⁵ Mások a város földjéből való „önkényes elkerítés” miatt,¹⁹⁶ megint mások pedig a „város zsoldosai számára nyugta szerint kiadott pénzekről való elszámolás”¹⁹⁷ miatt emeltek vádat. Feszült pillanatokat eredményezett Kalmár Péter összeszólalkozása a városi jegyzővel, akit valótlan tartalmú tanúvallomások lejegyzésével vádolt, és kijelentette, hogy a tanúskodó asszony „abban az előterjesztésében nem azt felelte”. Végül a városházán jelen levő tisztas férfiak közbenjárásával békére jutottak, és a jegyzőkönyben ezt rögzítették: „a jegyző, ezen beírás tanúságából, becsületében megmaradt”.¹⁹⁸ Bártornak bizonyult később Kovács Mihály is, aki a főbíró, Gombos Bálint ellen azt híresztelte, hogy méltatlanul kapott büntetést tőle.

„[A főbíró] nem akarta eltűnni ezt a mondást Kovács Mihálytól, [...] a törvény erejével akarta megbüntetni, [de] a szenátor urak közbenjárásával [...] mindketten megbékéltek, és a főbíró úrtól Kovács Mihály végleg bocsánatot kért.”¹⁹⁹

A különféleképpen botránkozást okozó életmódot és a részegséget megörökítő bejegyzések a debreceni családi és mindennapi élet szomorú, apatikus képét festik meg, és a vizsgált időszakban ezekből 21-et olvashatunk. A becsületsértések mellett minden bizonnyal a méltatlanul elhangzó káromkodások sértették leginkább a helyi társadalom polgárainak erkölceit. Példa erre Csiszár Lőrinc esete 1552-ből, aki részegségében tisztességes asszonyoknak „ocsmány és rút szavakat mondott volt, és emiatt tömlőcre vettetett”, és arra ítélték, hogy

„[...] a piacon a fához kössék és ott tizenkét óráig mindenkinek látására legyen. De tisztas férfiak könyörgése folytán a bíró úr vele szemben kegyelmet gyakorolt.”²⁰⁰

¹⁹⁵ DVMJ 1552: 406/2; DVMJ 1553: 432/5.

¹⁹⁶ DVMJ 1564: 59/1.

¹⁹⁷ DVMJ 1564: 281/10.

¹⁹⁸ DVMJ 1564: 18/5.

¹⁹⁹ DVMJ 1571: 195/2.

²⁰⁰ DVMJ 1552: 385/4.

Jóllehet röviddel ezután többen is követtek el szörnyű káromkodást,²⁰¹ Kis Antal túltett mindenkin, ugyanis „tisztos nőszemélyeket és idős asszonyokat kurvának mondott”,²⁰² de bölcsen eljárva megjobbulását tulajdon fejére fogadta.

A részegesség mellett szintén a társadalom értékítéletével ellenkezett a feleség és/vagy a család elhagyása, amely elsősorban nem a házassági elválás előszobájának tekinthető hűtlen elhagyást, hanem egyszerűen a felelőtlenül ide-oda kóborló életmódot jelentette. A szatmári Halász Gáspár azért került a bíróság elé 1567 áprilisában, mert a feleségét elhagyta, és onnan Debrecenbe csavargott, de „kötelezte magát: ha ezután a feleségét elhagyná, és nem menne vissza hozzá [...] fejével fizessen tetteért”.²⁰³ Muzsai Mihályt azonban a saját felesége fogta el, ugyanis az törvényes ok nélkül elhagyta, és nem viselte gondját.²⁰⁴ Ám a szilágybagosi Szaniszló István még rajtuk is túltett, ugyanis a feleségét Debrecenben hagyva négy esztendőn át ide-oda csavargott, a családi kiadásokhoz egyáltalán nem járult hozzá, sőt magáról sem adott hírt. Amikor négy év múlva visszatért a városba, mégis a házassági és családi élet „helyrehozatalát” óhajtotta. Azonban a feleség családja a távolban töltött éveinek tisztaságáról kért bizonytságot. Igazolás hiányában a következő ítélet született:

„Szaniszló István [...] bectelen ember lesz, és bárhol, mint bectelen embert megbüntethetik, és a felesége más férfival kötheti össze a sorsát, miután tisztességes asszony.”²⁰⁵

Az ügy végső kimeneteléről sajnos nincs semmi feljegyzés.

A közsérelemmel járó bűncselekmények között a legnagyobb számban (123 bejegyzés) a becsületsértéssel, szidalmazással és káromkodással kapcsolatos magatartásformák ismeretesek. Amint láttuk, a jó hírnévnek és a tisztességnek megkülönböztetett szerepe volt a mezőváros gazdasági, politikai és jogi életében. Ezeket zálognak, tőkének, biztonságnak és lehetőségnek tekintették a helyi társadalom működésének csaknem minden területén. Nem véletlen, hogy a lakosok mindent elkövettek „morális hitelképességük” megóvása érdekében: becsületsértés és szidalmazás esetén hamarjában magánvádas eljárást indítottak a „rossz hír keltője” ellen. Az indítványok végkimenetele általában három nagy csoportra osztható: tisztességes kibékülés kézfogással²⁰⁶ és bocsánatkérés a „keresztyének szokása sze-

²⁰¹ *DVMJ* 1553: 436/3, 438/3.

²⁰² *DVMJ* 1554: 441/2.

²⁰³ *DVMJ* 1567: 169/1.

²⁰⁴ *DVMJ* 1568: 289/2.

²⁰⁵ *DVMJ* 1568: 256/3.

²⁰⁶ *DVMJ* 1569: 293/7.

rint”,²⁰⁷ az ügy eldöntése pénzbírsággal, azaz nyelvváltsággal (10,²⁰⁸ 20²⁰⁹ vagy 40²¹⁰ forint), valamint ritkább esetben egyéb „szankciók”, például tömlőc,²¹¹ vessző²¹²) alkalmazása. Mivel az ítélelhozatal végén, csakúgy, mint a nemi erkölcs elleni bűncselekmények esetén a vádlottak fogadalmat tettek a bűnismétlés elkerülésére, a bűnösök nemegyszer a fejükre esküdtek.²¹³ A perek eldöntésének markáns, visszatérő eleme volt az is, hogy a vita elcsendesítésében, a viszálykodás lecsendesítésében „tisztos és becsületes” férfiak vettek részt, mondhatni moderátorként.²¹⁴ Ilyen „békéltető” szerepben lépett fel nemegyszer maga Méliusz Juhász Péter is.²¹⁵

A becsületsértés és szidalmazás szankcionálása mellett feltétlenül érdemes szólni a főbb tartalmi és formai jellemzőkről is. A tisztességtelen beszéd mondanivalója igen sokféleképpen mutatkozik néhány tipikus feljegyzés alapján. Gyakori volt, hogy a vádlott konkrét állítást fogalmazott meg. Például: a sértettet „híres kuraffinak”,²¹⁶ „csalártnak”,²¹⁷ „hamis tanúnak”,²¹⁸ „tolvajnak”²¹⁹ és „árulónak”²²⁰ nevezte. A megannyi erre vonatkozó jogeset közül azonban érdemes kiemelni Parlagi Péter 1572-es perét, aki Kálmán János tisztessége, híre és neve ellen szolt a céhtagok előtt: „hitetlennek és megbízhatatlannak” mondta őt. A felperes számára gazdasági-ipari tevékenysége miatt volt igen fontos a jó hírnév megőrzése, ezért magánvádas pert indított, amely „tisztos férfiak közbenjárása” által megnyugodott. Parlagi Péter a tanács és a céh tagjai előtt kijelentette, hogy „rosszul és hamisan szolt” Kálmán János becsülete ellen, és nyilvánosan megkövette őt.²²¹

Egy másik esetben a vádlott nem konkrét, inkább általános értelemben csúnya, méltatlan vagy trágár szavakat tett a felperes ellen.²²² A becsületsértés megítélése tekintetében formai szempontból nem volt mellékes kérdés, hogy hol és milyen

²⁰⁷ DVMJ 1571: 81/4, 94/3, 95/4, 206/5; DVMJ 1568: 260/4.

²⁰⁸ DVMJ 1572: 245/3.

²⁰⁹ DVMJ 1571: 97/3; DVMJ 1572: 237/2.

²¹⁰ DVMJ 1571: 198/2, 205/3; DVMJ 1572: 237/2, 322/3.

²¹¹ DVMJ 1567: 174/7; DVMJ 1571: 218/2.

²¹² DVMJ 1572: 203/1.

²¹³ DVMJ 1567: 174/7; DVMJ 1571: 95/4, 218/2.

²¹⁴ DVMJ 1568: 293/7; DVMJ 1571: 94/3, 95/4, 206/5, 218/2.

²¹⁵ DVMJ 1567: 198/7; DVMJ 1568: 268/4.

²¹⁶ DVMJ 1571: 196/1.

²¹⁷ DVMJ 1572: 237/2.

²¹⁸ DVMJ 1571: 238/2.

²¹⁹ DVMJ 1571: 81/4.

²²⁰ DVMJ 1572: 322/3.

²²¹ DVMJ 1572: 241/4.

²²² DVMJ 1571: 91/9, 94/3, 97/3, 180/1, 198/2, 205/3, 218/2; DVMJ 1572: 245/3.

körülmények között hangzott el a méltatlan beszéd. Ugyanis mai fogalmaink szerint súlyosbító körülmények számított, ha a felperes tisztességének csorbitására például a szenátus előtt,²²³ a városházán,²²⁴ a bíróság előtt²²⁵ vagy pedig éppen szerettei körében, a családja előtt került sor. De korántsem volt közömbös a felperes, azaz a sértett fél személye sem. Például 1567 májusában Főző Ágota méltatlan és becsületsértő szóbeszédet mondott a jegyző, Deák Sebestyén felesége ellen. A jegyző a város börtönébe juttatta Főző Ágotát, de végül tisztességes férfiak közbenjárására kiengedte őt, majd miközben beismerte, hogy „helytelenül és igaztalanul szolt”

„[...] becsületes férfiak és több tisztességes asszony előtt, akik a nótárius házában jelen voltak, ezen nótáriust és a feleségét kiengesztelte, bocsánatot kért tőlük”.²²⁶

Egy másik ügyben Sánta Magdolna illetve becstelen szavakkal Csukat István feleségét a városházán, s bár az alperes mindent elkövetett a megbékélés érdekében, a felperes, Csukat István felesége csak azzal a kikötéssel volt hajlandó engedni neki, ha Sánta Magdolna három napon belül más városba költözik,

„[...] ha nem távozna el, vagy mást ezekkel bántana, nyelvének kimetszését egyáltalán ne kerülhesse el, ugyanis egyszer már már elítélték”.²²⁷

Erzsébet asszony, az Ispotályos Szabó Pál felesége ennél sokkal rosszabbul járt 1567 szeptemberében. Ő Anna asszonynak, Szíjgyártó János feleségének tisztessége ellen szolt, becsületében meghurcolta és rossz hírbe keverte. Perének végkimenetele a vizsgált időszak legsúlyosabb büntetését eredményezte az effajta ügyekben:

„A törvény erejével az említett Erzsébet asszonyt nyelvének kitépésére és kivágására ítéltük. A pellengér alatt a büntetés helyére vezetve azonban a sértett személyek [...] sok tisztességes és becsületes férfi kérésére meggyőzve, az ő büntetését Istenre és a tisztességes férfiakra való tekintettel felfüggesztették, és számára elhalasztották; az bocsánatot kérve maga részére őket kiengesztelte mind a pellengéren, mind pedig a mi székünk előtt fejére kötelezte magát, hogy ha bármikor ezután, bárhol erről az ügyről kihívóan beszélne, vagy bárkinek a szemére hányná, vagy bárki más férfit vagy más tisztességes személyt ilyen gyalázatba keverne [...] semmilyen más büntetésre, csak fővesztésre ítéljék.”²²⁸

²²³ *DVMJ 1571: 95/4.*

²²⁴ *DVMJ 1571: 117/4.*

²²⁵ *DVMJ 1571: 195/2.*

²²⁶ *DVMJ 1567: 174/7.*

²²⁷ *DVMJ 1571: 117/4.*

²²⁸ *DVMJ 1567: 203/1.*

5.6. Vagyon elleni bűncselekmények

A vizsgált bűncselekménytípusok záró csoportját a különféle vagyon elleni tilalmazott magatartásformák alkotják, amelyek közül a legritkábban az orgazdasággal és sikkasztással, leggyakrabban pedig a lopással és rablással kapcsolatos törvényszegések ismeretesek. 1553 júniusában orgazdaság gyanúja miatt kellett Réz Gergelynek a bíróság elé járulnia, mivel urának tiltakozása ellenére egy „vérengző cigány tolvajt” vett ki az az örök kezéből. Csak megbízható és derék emberek segítségével tudta eredményesen bizonyítani, hogy „őneki sem közös keresete nem volt, semmiféle orgazdaságban nem egyezett meg tolvaj cigányokkal”.²²⁹

Örsi Tamás felesége vagyonának (*dos* – hozomány) elsikkasztása miatt felelt, és azzal védekezett, hogy házastársa mindenét elköltötte.²³⁰

Debrecen, akárcsak Genf lakosságának nagy része a kereskedelem és az árucserre tevékenységének folytatásában volt érdekelt, ezért nem véletlen, hogy a mezőváros polgárainak elemi érdeke fűződött a helyi tulajdon és közbiztonság rendjének kialakításához és fenntartásához, hiszen ki jött volna „vásárolni” egy veszélyes városba. Úgy tűnik, hogy a térség történelmi viharai és jogbizonytalanságai miatt az előjáróknak nem kis fejtörést okozott a közrend fenntartása. Erre enged következtetni egy 1551 szeptemberéből származó bejegyzés, amely szerint Kalmár László ifjú a város környékén „garázdálkodó rablók miatt nem jelent meg” a szenátorok ítéletének felülvizsgálati határnapján.²³¹ Később Gyulai Szabó András szolgáját szintén rablók tartóztatták fel,²³² 1556-ban pedig egy titokban megölt embert találtak a városban.²³³

E rövid, de mégis sokat sejtető feljegyzések ellenére hiba lenne Debrecen „közbiztonságát” veszélyesnek nyilvánítani. Ugyanis – noha a települést erdős területek vették körül – a jegyzőkönyvekben nem esik szó például útonállásról, pedig tudvalevő, hogy a nagy országos vásárok nagyszámú gazdag kereskedőt vonzottak a városba. Nem voltak ritkák a bécsi vagy éppen a különböző olaszországi kapcsolatok sem. Ezért figyelemre méltó megállapításunk lehet, hogy az igen eltérő vagyon helyzetben élő debreceniek között korántsem voltak gyakoribbak a vagyon elleni bűncselekmények, mint például a családi élet és a nemi erkölcs ellen irányuló jogesetek. Ingatlanfeltörésről csupán egy, szentségtörő lopásról pedig csak két alkalommal olvasni. Az előbbi esetben egy lakóházat törtek fel,²³⁴ az utóbbiban pedig

²²⁹ *DVMJ* 1553: 464/9.

²³⁰ *DVMJ* 1550: 257/3.

²³¹ *DVMJ* 1551: 355/3.

²³² *DVMJ* 1571: 142/2.

²³³ *DVMJ* 1556: 631/4.

²³⁴ *DVMJ* 1566: 104/4

a vádlott „egy elhagyott templomból könyvet vitt el”.²³⁵ Ezért céhbeli tagságát függesztették, egy másik személyt pedig a „Szent László templom javára letett javak”, azaz adományok²³⁶ ellopásával vádoltak, de végül mindkettőt felmentették.

Ezek mellett még azt lehet megállapítani, hogy a „megélhetési” okból fakadó lopások is ritka eseteknek számítottak, ugyanis a vizsgált időszakban egyetlen esetben olvashatunk arról, hogy egy Vizaly Mátyás nevű személy a nehéz idők miatti nélkülözésében lopta el más használatát, és elfogyasztotta azt.

„[...] más disznóját megette [...] ezt a dolgot pedig a temesváriak árulásának idejében hajtotta végre, amikor ő szűkölködött és maga sem tagadja. A törvény úgy határozott, hogy emiatt a becsülete nem vész el, hanem megmarad tisztességében, ugyanis abban a zavaros időben mások is éltek ilyenképpen idegen javakkal, mégsem veszítették el becsületüket és ne is veszítsék el emiatt.”²³⁷

Úgy tűnik tehát, hogy a mezővárosban sokkal inkább az anyagi haszonszerzés motívuma és célzata állt a lopással kapcsolatos bűncselekmények elkövetésének hátterében. Íme, néhány példa.

Debrecenben és környékén loptak marhákat,²³⁸ lovakat,²³⁹ halat,²⁴⁰ ezüstöt,²⁴¹ vasat,²⁴² szablyát,²⁴³ a nótárius által konkrétan meg nem határozott javakat,²⁴⁴ és természetesen pénzt²⁴⁵ is. A lopás történhetett lakóházakból, titkos veremből,²⁴⁶ kiadás,²⁴⁷ mozgó szekérről való leemelés,²⁴⁸ illetve a Tiszától titokban történt elhozás útján.²⁴⁹ A lopva szerzett tárgyak és áruk jóhiszemű megvétele külön gondot okozott.²⁵⁰ A lopást elkövető személyek túlnyomó többsége férfi volt.

A lopás cselekményének megítélésénél a magisztrátus tagjai igyekeztek kegyelmet tanúsítani. Ám súlyos büntetést alkalmaztak tetten érés, valamint veszély-

²³⁵ *DVMJ* 1566: 143/1.

²³⁶ *DVMJ* 1551: 280/9.

²³⁷ *DVMJ* 1566: 123/6.

²³⁸ *DVMJ* 1549: 58.

²³⁹ *DVMJ* 1554: 489/9, 494/10.

²⁴⁰ *DVMJ* 1550: 266/12.

²⁴¹ *DVMJ* 1549: 237.

²⁴² *DVMJ* 1552: 425/3.

²⁴³ *DVMJ* 1549: 171.

²⁴⁴ *DVMJ* 1549: 230, *DVMJ* 1552: 427/2.

²⁴⁵ *DVMJ* 1553: 462/7.

²⁴⁶ *DVMJ* 1553: 448/11.

²⁴⁷ *DVMJ* 1553: 483/5.

²⁴⁸ *DVMJ* 1553: 462/7.

²⁴⁹ *DVMJ* 1564: 494/10.

²⁵⁰ *DVMJ* 1549: 237, 454.

helyzetben történő elkövetés esetén. Példa erre Nagy Mihály felesége, Erzsébet, akit 1570 júniusában nyilvánvaló lopásban tetten értek,

„[...] mikor azonban már halálra lett volna ítélve és törvényes szokás szerint kötéllel a nyakába az akasztásra kivezették volna, a bíró úr sok ember könyörgésére kegyelmet gyakorolt irányában, azzal a feltétellel, hogy ha máskor bármi módon ilyesféle vétekben rajta kapnák, minden külön ítélet nélkül felakasztassék”.²⁵¹

Egy másik ügyben azonban, amelyet 1568 májusában tárgyaltak, a szenátor urak elé hurcolt két tolvaj közül csak az egyik kapott kegyelmet, a másikat felakasztották.²⁵² Egy hónappal később pedig azt a tolvajt, aki csalárd módon kihasználta a helyi tűzvész okozta riadalmat, és a tűz alatt Szíjgyártó János házából jószágokat lopott, azonnal felakasztották.²⁵³

A debreceni közerkölcsök megítélése szempontjából fontos körülmény, hogy az erőszakkal végrehajtott lopások, azaz a rablások száma, amely mindössze tíz, igen alacsonynak mutatkozik. A feljegyzések erőszakkal elvett székerről,²⁵⁴ lóról²⁵⁵ és természetesen pénzről²⁵⁶ számolnak be. A rablások elkövetői jellemzően férfiak voltak, akiket nemegyszer maguk a sértett személyek fogtak el és vittek a mezőváros törvénye elé.²⁵⁷ A magánvádas jellegű felelősségre vonás miatt nem meglepő, hogy többen is közbenjárhattak a vádlottak megkegyelmezése érdekében, és támogatásukkal, valamint a vádlott megjobbultást ígérő fogadalmával az esetleges halálbüntetés, például akasztás helyett a bíróság pénzbírságot szabott ki. Eklatáns példa erre két darabont 1567-es pere, akiket a sértettek, Pacy Benedek és társa fogott perbe. A jegyzőkönyvben ezt olvashatjuk:

„Beke László és más tisztos férfiak közbenjárására olyan egyezség és békesség született, hogy a darabontok Pacy Benedeknek 3 forintot fizessenek, hozzátévén, hogyha a felek közül egyik a másiknak ezt az ügyet a szemére vetné, a városban vagy a falun két tanúval, a mezőn, vagy éjszaka csak egy tanúvallomással bizonyíthatja, mindegyikük, egyik a másiknak 40 forint büntetésben maradjon.”²⁵⁸

Ugyancsak pénzben kifejezett „kártérítés” ítélete született Hannos Gáspár perében, akitől az (üzlet)társai erővel és törvénytelenül vettek el 28 forintot.²⁵⁹

²⁵¹ *DVMJ* 1550: 230/3.

²⁵² *DVMJ* 1568: 246/5.

²⁵³ *DVMJ* 1568: 247/1. Vö. Fodor Balázs ügyével ugyanabban a hónapban: *DVMJ* 1568: 247/4.

²⁵⁴ *DVMJ* 1548: 380.

²⁵⁵ *DVMJ* 1556: 607/4; *DVMJ* 1568: 256/5.

²⁵⁶ *DVMJ* 1548: 380; *DVMJ* 1571: 161/4.

²⁵⁷ *DVMJ* 1567: 153/1; *DVMJ* 1568: 256/5.

²⁵⁸ *DVMJ* 1567: 153/1.

²⁵⁹ *DVMJ* 1571: 161/4.

Viszont egy másik ügyben a vádlottnak nemcsak az erőszakosan elvett szekér árát, azaz 25 forintot, hanem még további 5 forint büntetéspénzt is ki kellett fizetnie a sértett, Borsos György részére.²⁶⁰ Halálos ítéletről e tárgykörben nincs tudomásunk, a legtöbb szankció *reparatio* jellegű.

A vagyoni elleni bűncselekmények között nagyon érdekes büntetőjogi kategóriát képeznek az idegen, támadó csoportok erőszakos betörésével kapcsolatos feljegyzések, amelyek elsősorban (!) nem az emberélet kioltására, hanem a fosztogatásban és emberrablásban²⁶¹ megnyilvánuló anyagi haszonszerzésre engednek következtetni.²⁶² Az effajta közösségre is veszélyes bűncselekmények elkövetőit lehetetlen volt a mezőváros bírósága elé állítani. Viszont nótáriusok bejegyzéseinek köszönhetően meglevenednek a török,²⁶³ tokaji,²⁶⁴ hajdú²⁶⁵ vagy éppen a pontos megnevezés nélküli fosztogató hadak²⁶⁶ „dühösködései”. A megnevezett támadások közül érdemes teljes terjedelmében idézni a Tokajból érkező fegyveresek 1568. november 11-én történt szomorú és értelmetlenül erőszakos betörését:

„Memoriale: A tokajiak ma reggel a prédikációra való harangozás idején ide a városba betörték, Ember Mihály bíró házáat a harmincad miatt feldúlták, a harmincadosok szolgálai közül Vas Farkast, Geszterédi Mihályt és Bán Mihályt és velük együtt egy ifjút megkötött kezekkel Tokajba vittek, azután pedig a harmincadosok közül Geszti Andrást Geszterédi Mihály házában puskával átlöve hirtelen megölték, és miután ezt elvégezték, ugyanezen az úton a megkötözöttekkel visszavonultak, mindezek emlékezetül írtattak be.”²⁶⁷

Különleges jogesetek gyűjteményét adják a különböző károkozásokkal és károsodásokkal kapcsolatos cselekmények is, amelyek a mai fogalmaink szerint már

²⁶⁰ *DVMJ* 1548: 380.

²⁶¹ 1554 szeptemberében a törökök hurcolták el erővel Szabó Gergely fiát. *DVMJ* 1554: 565/2. A foglyok kiváltása a török fogságból hatalmas vagyonokat és szervezést igényelt, amely kérdés jog- és egyháztörténeti vizsgálata külön tanulmány vagy kis monográfia érdekes témája lehetne.

²⁶² „Székely Antal 1565 táján kirabolta Debrecent, csupán Szabó Máté, Füres Máté, Kádas Mihály és János, Tóth Tamás kalmárok boltjából 100 000 forintnál többet érő török árut, borsot, gyömbért, sáfránt, szegfűszeget, közönséges és patyolat gyolcsot, különféle arannyal és gyönggyel kirakott főkötőket, szőnyegeket, pompás selyemárukat, értékes díszes női ruhákat hurcoltak el. Kifosztották a kalmárok magánlakását is. Szabó Máté lakásán 5000 forint készpénzt, 350 tallért, gyönyörű ezüst kupákat, ékszereket, két ládából »fénom arany«-nak nevezett darabokat, a család tagjának összes ruháját, ágyneműjét, bútorait, és négy gyönyörű paripát raboltak.” Zoltai Lajos: *Debrecen sz. kir. város története a legrégebb időktől 1693-ig*, 60.

²⁶³ *DVMJ* 1568: 252/5, 302/5; *DVMJ* 1571: 104/5.

²⁶⁴ *DVMJ* 1568: 278/7.

²⁶⁵ *DVMJ* 1571: 193/1.

²⁶⁶ *DVMJ* 1572: 255/5.

²⁶⁷ *DVMJ* 1568: 278/7.

nem a büntető-, hanem sokkal inkább a polgári jog területéhez tartoznak. Rövid vizsgálatukra mégis érdemes figyelmet fordítani, hiszen a legtöbb peres feljegyzés ebből a „cselekménytípusból” származik. Mivel e károkozások részletesebb bemutatása szétfeszítené a tanulmány kereteit, itt csupán néhány érdekesebb jogesetre és általános megállapításra szorítkozhatunk.

A legtöbb pert tartalmazó 1556. esztendő eseményeire tekintve is helytállónak mutatkozik az a megállapítás, hogy a károsodások többsége a mezőváros lakóinak haszonállataiban esett. Például a felróhatóság kérdését vagy a kártalanítási összeg meghatározát illető kivizsgálások hosszadalmasabbak voltak a becsületsértéssel kapcsolatos perekhez képest: a magisztrátusnak több ülésnapon kellett tanácskoznia.²⁶⁸ Olvasható itt feljegyzés elveszett lovakról,²⁶⁹ ökrökről,²⁷⁰ elcserélt javakról²⁷¹ és farkasok által széttépett marhákról.²⁷² Az alperesek személyét természetesen az állatok felügyeletével, gondozásával vagy éppen szállításával megbízott egyének adták.²⁷³ Bár az ítéletek többsége pénzbeli *reparatio* volt,²⁷⁴ a magisztrátusnak bizonyára nem volt könnyű dolga igazságot tenni például annak a két szekeres kereskedőnek ügyében, akik alatt összeomlott egy híd. A bizonyítás menetéből úgy tűnik, az lett a pervesztes, akinek a portékái „terhesebbek” voltak.²⁷⁵

A károkozások és károsodások tekintetében külön kitekintést érdemelnek azok az állatok által elkövetett károk, amelyek kártérítést eredményező testi sérülést, vagy éppen halált okoztak a „sértettnek”. Ilyen esetben vagyoni jogi értelemben tették felelőssé az alperest a tulajdonában levő felügyelt, gondozott és szállított állatok okozta károkért. 1554 májusában Szappanos Kelemennek azért kellett bíróság elé állania, mert leányának kutyája megharapta a szolgájukat.²⁷⁶ 1555 szeptemberében Teleki Varga Jánost amiatt idézték be, hogy disznója megsebezte a felperes feleségét,²⁷⁷ Párnás Miklósnak pedig 1556 szeptemberében kellett felelnie a bíróság előtt darazsainak alperes elleni ingerlése²⁷⁸ miatt. Szabó Pétert 1567 júniusában lovak ölték meg,²⁷⁹ ezért Garai Jánosnak azt kellett bizonyítania, hogy a felperes atyját

²⁶⁸ Vö. *DVMJ* 1556: 610/7.

²⁶⁹ *DVMJ* 1556: 609/2, 623/7.

²⁷⁰ *DVMJ* 1556: 643/7, 645/5.

²⁷¹ *DVMJ* 1556: 625/3.

²⁷² *DVMJ* 1556: 649/2.

²⁷³ Vö. *DVMJ* 1549: 611.

²⁷⁴ Vö. *DVMJ* 1556: 610/7.

²⁷⁵ *DVMJ* 1555: 594/7.

²⁷⁶ *DVMJ* 1554: 521/5.

²⁷⁷ *DVMJ* 1555: 626/4.

²⁷⁸ *DVMJ* 1556: 681/11.

²⁷⁹ *DVMJ* 1567: 185/1.

„[...] ő nem szándékosan sebezte meg, hanem a megbokrosodott lovak által elragadt kocsiban már halott volt, és ha megsebesült, az így történt”.²⁸⁰

Ákárcsak a többi hasonló ügyben, elrendelték ugyan a bizonyítást „tizenötöd napra”, viszont a per kimenetele mégis kérdéses, ugyanis a perre vonatkozó, két héttel későbbi és utolsó feljegyzés csupán ennyit közöl:

„Kun János felperes és Garai János között az ügy bizonyítása a felperes apja halála miatt ismét elhalasztódott tizenötöd napra a fosztogatók dühösködése miatt”.²⁸¹

Összegzés

A tanulmány Debrecen mezőváros társadalmi életének és közerkölcsének bemutatására törekedett, hogy a település magisztrátusi jegyzőkönyveinek vizsgálatával új, érdekes adalékokkal szolgáljon a protestantizmus Méliusz által képviselt, helvét irányának helyi történetéhez, amely reménység szerint hozzájárul a magyarországi Kálvin-recepció még alaposabb feltárásához. A reformátor tanításainak gyakorlati megvalósulását bizonyító nyomait keresve elengedhetetlen a két nagy református gyökérzettel rendelkező város, Genf és Debrecen erkölcsi életének rövid egybevetése. A települések összehasonlító vizsgálatát az eltérő adottságok ellenére is – például Debrecennel szemben Genf városi autonómiával és konzisztóriummal rendelkezett – számtalan egyező körülmény teszi lehetővé: a hasonló lakosságszám és gazdasági arculat, a kereskedelmi útvonalak közelsége, a reformáció térnyerésének korai időszaka, a vallásos viták, valamint az apatikus szorongás és félelem a környező hatalmaktól.²⁸²

Annak köszönhetően, hogy Genfben a Kálvin által megálmodott egyházfegyelmi bíróság távolról sem volt illetékes az összes bűncselekménytípus kivizsgálására és szankcionálására,²⁸³ referenciapontként a legfőbb hatáskörrel rendelkező helyi köztisztület, a kistanács elé kerülő bűneseteket szükséges elemezni. A reformátor második genfi szolgálatát csaknem teljes egészében lefedő időszakra nézve (1541–1557) kitűnő áttekintést adnak William G. Naphy kutatásának eredményei, amelyek a kistanács nehezen hozzáférhető regisztereit elemzik.²⁸⁴ Adatsorai nyomán az általunk készített grafikonok jól mutatják (lásd az 1. és 2. grafikont), hogy pontosan milyen bűncselekmények elkövetése jellemezte a helyi lakosság morális életét.

²⁸⁰ DVMJ 1572: 250/3.

²⁸¹ DVMJ 1572: 255/5.

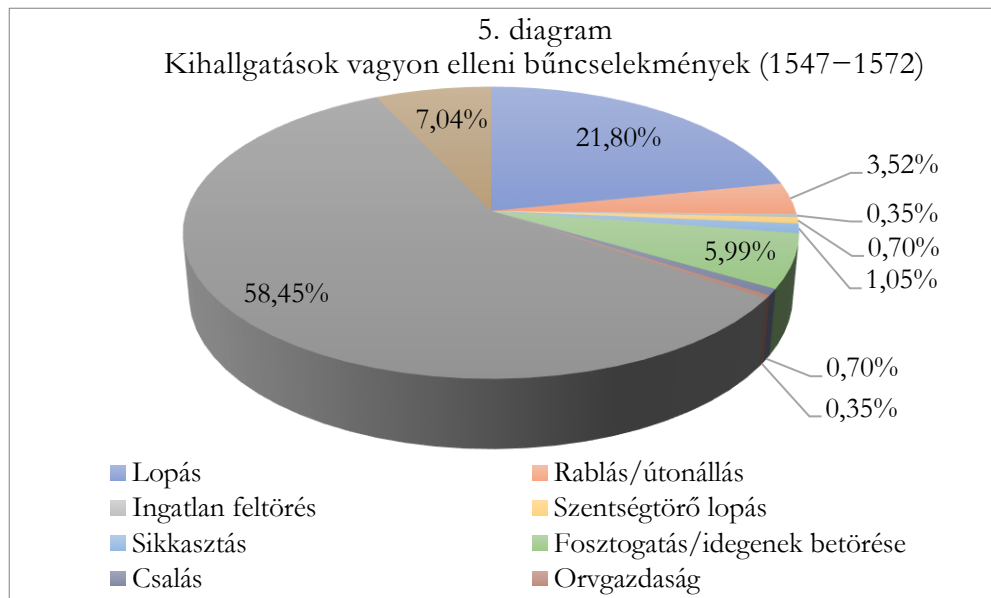
²⁸² Ld. bővebben Magyar Balázs Dávid: *Kálvin János a házasságról, családról és szexualitásról*, 41–64.

²⁸³ Magyar Balázs Dávid: „*Calvinus Tyrannus?*”, 4–12. Uő: *Házasság és válás a kora-újkorai Genfben*, 141–155.

²⁸⁴ Naphy, W. G.: *i. m.* 108., 179.

Kétségtelen, hogy a kistanács elé kerülő bűnesetek döntő hányada a családi élet és nemi erkölcs ellen irányult, amelyek paráználkodás, „kurválkodás”, házasságtörés és hűtlen elhagyás formájában nyilvánultak meg.²⁸⁵ A második helyen a vagyon elleni (lopás, sikkasztás, hamisítás, csalás, uzsora, korrupció, fogadás stb.), a harmadikon pedig az úgynevezett közsérelemmel kapcsolatos bűncselekmények (becsületsértés, érdemtelenység, riadalomkeltés, árulás, hamis eskü, tánc, kockajáték stb.)²⁸⁶ álltak. Mégis nagy számmal voltak valláselleni (istenkáromlás, katolikus vallás iránti szimpátia, a templom rendjének megzavarása, anabaptista tanok stb.), a közösségre veszélyes (gyilkosság, gyilkossági kísérlet, emberrablás, szöktetés stb.) és boszorkánysággal kapcsolatos jogesetek is. Kevéssé ismert, hogy Kálvin milyen rendszerességgel vett részt a kistanács ülésein, ezért nem meglepő, hogy a Genfben elkövetett bűncselekmények egyfelől arra indították őt, hogy szigorú erkölcsi statútumok törvénybe iktatására hívja fel a magisztrátus tagjait, másfelől pedig arra, hogy megerősítse a prédikáció tekintélyét és szerepét a polgárok életében.

Kálvin János teológiai és jogi gondolkozásában kitapintható, hogy az emberek közerkölcsét befolyásoló, a keresztyénség jó rendjével összeférhetetlen magatartásformákat (tánc, öltözködés, szerencsejáték, étel- és italfogyasztás, fényűzés stb.) szigorúan szabályozó ediktumokat²⁸⁷ azért látta szükségeseknek, hogy „minden, ami Isten által büntetendő, az a polgári törvények által is legyen

²⁸⁵ Magyar Balázs Dávid: *Kálvin János a házasságról, családról és szexualitásról*, 159–162.

²⁸⁶ Magyar Balázs Dávid: *Fragmentumok Kálvin János társadalmi etikájához*, 57–82.

²⁸⁷ Az erkölcsi statútumokhoz Genfben bővebben ld. *Fragmentumok Kálvin János társadalmi etikájához*, 57–82.

büntetendő”.²⁸⁸ Azonban a polgárok mindennapi morális életét alapvetően érintő státútumok elégtelennek bizonyultak volna a hozzájuk kapcsolódó erkölcsi tudás, illetve keresztyén tanítás nélkül, amelyeket a reformátor szerint az „Isten igaz iskolája” (»l’escole de Dieu«), azaz a prédikáció volt hivatott biztosítani. Ugyanakkor egyházi beszédeiben előszeretettel használta ki a szószék adta nyilvánosság erejét is, amelyet újra és újra az egyház „őrálói tisztének” érvényesítésére használt fel mind vallási, mind erkölcsi tekintetben.²⁸⁹ Így a reformátor mindent elkövetett annak érdekében, hogy reflektáljon a genfi polgárok mindazon gondjaira, amelyek határozott teológiai-etikai állásfoglalást kívántak.

Noha a vizsgált időszakot illetően Köntös László, Fekete Csaba, Oláh Róbert és Ősz Sándor Előd kutatásainak eredményeiből sok mindent megtudhattunk a korai magyar protestáns értelmiség által „tulajdonolt” és „közkézen forgó” Kálvin-kötetektől, Kálvin „szociáletikai” és egyházfegyelmi nézeteinek gyakorlati megvalósulása még sok kérdést vet fel nálunk. Az azonban bizonyos, hogy mindkét város komoly erőfeszítéseket tett a vasárnapi prédikáció védelme érdekében. Kálvin és Farel javaslatára Genfben a Kétszázak Tanácsa már 1537. január 16-án törvénybe iktatta, hogy az üzletek és utcai árusok legyenek zárva az istentisztelet ideje alatt. A rendeletet 1549-ben megerősítették.²⁹⁰ Nem sokkal ezután, 1551. augusztus 27-én pedig a debreceni tanács a következő határozatot hozta:

„Vasárnap tíz óráig, ameddig az istentisztelet a templomban el nem végződik, senki debreceni lakos ne merészellen bármit eladni a boltokban, sátrakban vagy kapuk alatt, sem vásárolni, mert ha közülük bárki elad vagy vesz valamit, a vásárbírónak joga legyen elkobozni és a város javára fordítani.”²⁹¹

Makkai László Méliusz műveiből vett idézetekkel szemlélteti, hogy a debreceni püspök prédikációiban és teológiai írásainak előszavában mennyire meghatározó helye és szerepe volt az előjárók, kereskedők és a „civis polgárok” vallásos-erkölcsi nevelésének, amelynek keretét Isten Törvénye adta.²⁹² Méliusz, aki a hazai reformátorok között kivételesen birtokos nemesi család sarja volt, kezdettől fogva felismerte: a helvét reformáció ügye szorosan összefügg Debrecen létével és jólétével.²⁹³ Ezért szigorú erkölcsi státútumok hiányában mindent elkövetett annak érdekében, hogy az evangélium hallgatása és tanulása a helyi lakosság szívügye legyen.

²⁸⁸ Kacsoh Lajos: *Kálvin politikai és társadalmi téren*. [K. n.], Kunszentmiklós 1911, 24.

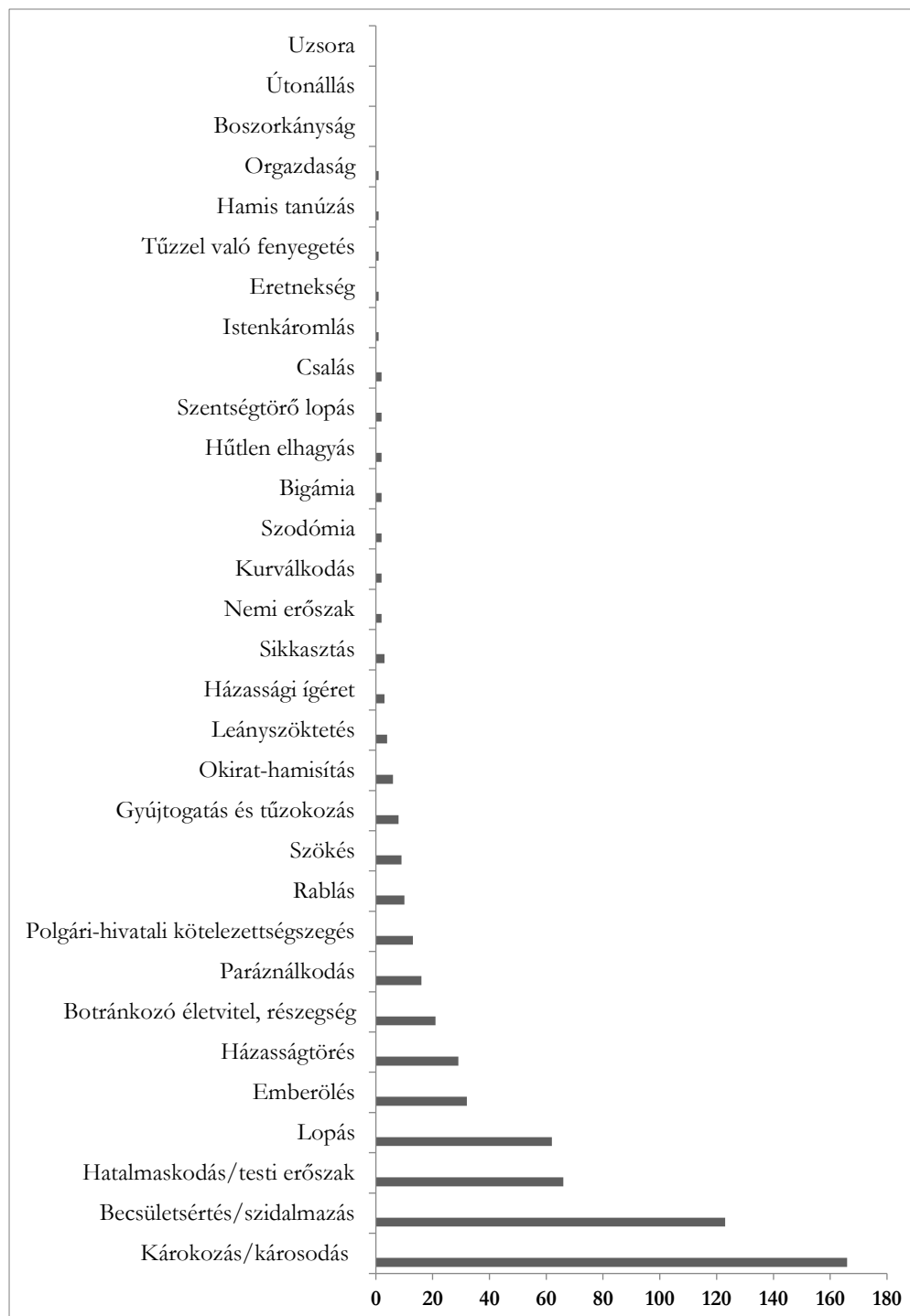
²⁸⁹ Magyar Balázs Dávid: *Kálvin János a házasságról, családról és szexualitásról*, 231–232.

²⁹⁰ Monter, W. E.: *i. m.* 61–62. Rivoire, Emil – Berchem, Victor van (ed.): *Les Sources du Droit du Canton de Genève*. Tome II. Sauerländer, Aarau 1930, 526–527, (859. §).

²⁹¹ *DVMJ 1551*: 438/1.

²⁹² Makkai László: *Debrecen mezőváros művelődéstörténete*, 511–523.

²⁹³ Uo. 513.

1. grafikon
A Debreceni Városi Magsztrátus előtti kihallgatások
(1547–1572)

1. táblázat: a Debrecen Városi Magisztrátus előtti kihallgatások (1547–1572)																								
		1547	1548	1549	1550	1551	1552	1553	1554	1555	1556	1557	1564	1565	1566	1567	1568	1569	1570	1571	1572			
Vallás elleni bűncselekmények	Istenkároklás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1		
	Káromkodás (ld. még a becsületsértést)	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1		
	Hitehagyás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
	Ünneprontás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
	Templom és temető rendjének megzavarása	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
	Eretnökség és vallásgyalázás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	
		0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	3		
Boszorkánysággal kapcsolatos bűncselekmények	Boszorkányság	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	Varázslás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	Bűbájosság	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	Kuruzslás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	Pénznézés	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	Jövedőlés	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	Szemfényvesztés	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Család és nemi erkölcs elleni bűncselekmények	Nemi erőszak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2		
	Házassági ígéret megszegése, felmentés	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	3		
	Paráználkodás	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2	3	0	1	6	2	16		
	Leányzöktetés	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	4		
	Kurvázkodás	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2		
	Szodómia	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2		
	Bigámia	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2		
	Házasságtörés	0	0	0	0	3	2	1	0	0	2	0	0	0	2	5	3	2	0	1	5	3	29	
	Hűtlen elhagyás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	2	
		0	0	1	0	6	3	5	0	0	2	0	0	0	3	5	6	11	1	2	12	5	62	

1. táblázat: a Debrecen Városi Magisztrátus előtti kihallgatások (1547–1572)

Felhasznált irodalom

- Babel, A.: *Histoire Économique de Genève. Des origines au debut du XVIe siecle*. Tome premier. Alexandre Jullien, Genève 1963.
- Balogh István: Debrecen első jegyzőkönyvei mint történeti források. In: uő (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IX*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1982, 107–115.
- Balogh István: Debrecen mezőváros igazgatása és igazságszolgáltatása. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIX*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1992, 5–29.
- Baráth Béla – Szabadi István: Irányvonalak a 16–17. századi magyar református egyháztörténet és egyházi műveltség kutatásában (1989–2009). In: Baráth Béla Levente – Csorba Dávid – Fazakas Gergely Tamás (szerk.): *Egyház és kegyesség a kora újkorban*. D. Dr. Harsányi András Alapítvány, Debrecen 2009, 9–34.
- Baum, G. – Cunitz, E. – Reuss, E. (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vols. I–LIX., Brunsvigae 1863–1900.
- Benyik György: Kálvin kamatelmélete és magyarországi recepciója. In: *Theologiai Szemle* 58. (2015/4), 216–224.
- Biéler, André: *Gottes Gebot und die Hunger der Welt – Calvin, Prophet des industriellen Zeitalters*. Polis, 24. EVZ Verlag, Zürich 1966.
- Borgeaud, Ch.: *La Conquête Religieuse de Genève*. Delachaux & Niestlé S., Neuchatel 1930.
- Bucsay Mihály: A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás. I. rész. In: *Református Egyház* 14. (1962/2), 127–130; II. rész uo. (1962/3), 155–161.
- Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Gondolat Kiadó, Budapest 1985.
- Bucsay Mihály: Calvins Präsenz in Ungarn. In: Neuser, Wilhelm Heinrich (Hrsg.): *Calvinus Ecclesiae Doctor: Die Referate des Internationalen Kongresses für Calvinforschung vom 25. bis 28. september 1978 in Amsterdam*. J. H. Kok, Kampen 1980, 209–228.
- Bucsay Mihály: Kálvin jelenléte Magyarországon 1544–1944. In: *Theologiai Szemle* 22. (1979/5), 275–281.
- Cottret, Bernard: *Calvin: A Biography*. Translated by M. Wallace McDonald. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, MI 2000.
- D'Aubigné, J. H. M.: *History of the Reformation of the Sixteenth Century*. Oliver & Boyd, Edinburgh 1846.
- Cramer, Frédéric-August: *Notes extraites des registres du Consistoire de l'Eglise de Genève, 1541–1814*. Genève 1853.
- Debreceni Ember Pál: *A Magyarországi és Erdélyi Református Egyház története* (1728). Ford. Botos Péter. Sajtó alá rendezte Dienes Dénes, Kovács Józsefné et al. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak 2009.

- Dentière, Marie: La guerre et deslivrance de la ville de Genève (1536). In: *Mémoires et documents publiés par la société d'histoire et d'archéologie de Genève* 20. (1881), 309–384.
- Eire, Carlos M. N.: *War against Idols: The Reformation of Worship from Erasmus to Calvin*. Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Fekete Csaba: Calvin irodalom a Debreceni Református Kollégiumban. In: Márkus Mihály – Karasszon István (szerk.): *Honnan – Hová? A Balatonfüreden, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia szerkesztett tanulmányai*. Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest 1996, 95–116.
- Fekete Csaba: Calvin tananyag volt Magyarországon a 16. század végén. In: *Magyar Könyvszemle* 103. (1987/4), 312–313.
- Fekete Csaba: Kálvin Sárdon és Radnóton. Hazai tananyag volt az Institutio 1595-ben. In: Gáborjáni Szabó Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen 2011, 60–115.
- Fekete Csaba: Melius Juhász Péter szertartási intelmei (1563) In: Uő. (szerk. és sajtó alá rend.): *Pathai István református szertartási könyvecskéje (1617), Úrvacsorai rend Milotai Nyilas István Ágendájából és Meliusz Juhász Péter szertartási intelmei (1563)*. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének Kiadványai 6. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen 2020, 189–248.
- Gaál Botond: Kálvini vonások a magyarok lelki arcán. In: *Confessio. A Magyarországi Református Egyház Figyelője* 33. (2009/1), 66–95.
- Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája. I. In: uő (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XI*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1984, 185–196.
- Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája. II. In: uő (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1985, 203–212.
- Graham, W. Fred: *The Constructive Revolutionary: John Calvin & His SocioEconomic Impact*. Michigan State University Press, Grand Rapids 1987.
- Hatos P.: Genf mint példa. In: uő: *Választott népek és a vereség kultúrája. Esszék a modern eszmetörténet vallásos kontextusainak köréből*. Ráció Kiadó, Budapest 2013, 37–38.
- Höpf, H.: *The Christian Polity of John Calvin*. Cambridge Studies in the History and Theory of Politics. Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Hörsik Richárd: Kálvin 16. századi magyarországi recepciója. In: Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009, 13–37.
- Hörsik Richárd: Kálvin és a 16. századi Magyarország. Adatok Kálvin 16. századi magyarországi recepciójához. In: *Theologiai Szemle* 33. (1990/6), 341–348.
- Innes, William C.: *Social Concern in Calvin's Geneva*. Edited by Susan Cembalisky-Innes. Pittsburgh theological monographs, new ser. 7. Pickwick Publication, Alliston Park, Pa 1983.

- Iványi Béla: *Debrecen és a budai jog*. A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának kiadványai. I. köt. 7. Debrecen 1924.
- Jullien, A. (szerk.): *Histoire de Genève des origines à 1798*. Société D'Histoire et D'Archéologie de Genève, Genève 1951.
- Kacsoh Lajos: *Kálvin politikai és társadalmi téren*. [K. n.], Kunszentmiklós 1911.
- Kathona Géza: Méliusz Péter és életműve. In: Bartha Tibor – Makkai László (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből*. Studia et Acta Ecclesiastica, 2. Magyarországi Református Egyház, Budapest 1967, 105–192.
- Kingdon, Robert M.: Calvin and the Establishment of Consistory Discipline in Geneva: the Institution and the Men Who Directed It. In: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 70. (1990/2), 158–172.
- Kingdon, Robert M.: Genf. In: Müller, Gerhard [Hrsg.]: *Theologische Realenzyklopädie*. Band 12. Walter de Gruyter, Berlin 1984, 368–375.
- Kingdon, Robert M.: The Genevan Revolution in Public Worship. In: *Princeton Seminary Bulletin* 14. (1993/3), 264–280.
- Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Protestáns Theológiai Könyvtár, XIX-ik kötet. A Magyarországi Protestánsok Egyesülete kiadványai, XV. kötet. Magyarországi Protestánsok Egyesülete, Budapest 1881.
- Komoróczy György (szerk.): *A hatszáz éves Debrecen. Szemlények a város történetéből*. Debrecen Megyei Jogú Város Tanácsa, Debrecen, 1961.
- Komoróczy György (szerk.): *A helytörténetírás levéltári forrásai 1848-ig*. 1. kötet. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei, 3. szám. Debrecen 1972.
- Komoróczy György: *Városigazgatás Debrecenben 1848-ig*. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 4. szám. Debrecen 1969.
- Konczházi Koncz Ákos: *Debrecen város régi büntető joga és ennek alkalmazása a különböző bűnesetekben*. Debrecen Szab. Kir. Város Könyvnyomda-vállalata, Debrecen 1913.
- Köntös László: Kálvin-irodalom a Pápai Tudományos Gyűjteményekben. In: Márkus Mihály – Karasszon István (szerk.): *Honnan – Hová? A Balatonfüreden, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia szerkesztett tanulmányai*. Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest 1996, 117–128.
- Kriner, L. W.: *Profiles of Power: The Work of the Genevan Consistory*. [A Saint Andrew Universityre 2010-ben benyújtott szakdolgozat kiadatlan kézírata. Megtalálható az H. Henry Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában UMI No. 9617867-es jelzettel.]
- Kristóf Ildikó: „Ördögi mesterséget nem cselekedtem”. *A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében*. Ethnica, Debrecen 1998.
- M. Antalóczy Ildikó: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén. (I. rész) In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1996, 67–92.

- M. Antalóczy Ildikó: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén. (II. rész). In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1997, 57–86.
- M. Antalóczy Ildikó: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén*. Csokonai História Könyvek. Csokonai Kiadó, Debrecen 2001.
- Magyar Balázs Dávid: „Jean Calvin contre les Anabaptistes”: Az újrakeresztelkedők tanításainak cáfolata a reformátor 1536–1544. közötti műveiben, különös tekintettel a politikai teológia kérdéseire. In: *Református Szemle* 107. (2014/1), 278–302.
- Magyar Balázs Dávid: „Calvinus Tyrannus?” Adalékok a genfi Konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusaihoz. In: *Theologiai Szemle* 55. (2012/1), 4–12.
- Magyar Balázs Dávid: Fragmentumok Kálvin János társadalmi etikájához. Az alkohol- és ételfogyasztás, tánc, valamint a szerencsejáték teológiai-etikai minősítése a reformátor kommentárjaiban és igehirdetéseiben. In: Baráth Béla Levente (szerk.): *Hittel és humorral: Tanulmánykötet Hörcsik Richárd 60. születésnapja alkalmából*. Acta. Debreceni teológiai tanulmányok. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem kiadványsorozata 8. Kötet. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2015, 57–82.
- Magyar Balázs Dávid: „Genf városának világító lámpásként kellene ragyognia.” A kereszttyén házasság és gyermeknevelés társadalomformáló szerepe Kálvin Efézus kommentárjában és igehirdetéseiben. In: Gáborjáni Szabó Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen 2011, 20–37.
- Magyar Balázs Dávid: Házasság és válás a kora-újkori Genfben. Betekintés a Konzisztórium, mint házassági bíróság működésébe Antoine Calvin és Anne Le Fert válópere alapján. In: *Theologiai Szemle* 57. (2014/3), 141–155.
- Magyar Balázs Dávid: „Isten nevének virágoznia kell nemzedékről-nemzedékre!” Kálvin János társadalmi nevelése és a genfi vallástanítás. Betekintés Kálvin János társadalmi nevelésének rendszerébe és legfontosabb forrásaiba (II. rész). In: *Református Szemle* 105. (2012/4), 376–393.
- Magyar Balázs Dávid: *Kálvin János a házasságról, családról és szexualitásról*. Universitas Kiadó, Budapest 2018.
- Magyar Balázs Dávid: „Krisztus legkiválóbb iskolája”. Kálvin János társadalmi nevelése igehirdetéseiben és konzisztórium munkájában. Betekintés Kálvin János társadalmi nevelésének rendszerébe és legfontosabb forrásaiba (I. rész). In: *Református Szemle* 105. (2012/3), 248–269.
- Magyar Balázs Dávid: Paráználkodás és megbocsátás a házasságban? Szívárványhíd Genf, Debrecen és a Hajdúkerület városai között a XVI–XVIII. században. Fragmentumok Kálvin János teológiai-etikai tanításainak magyarországi recepciójához. In: Gyulai Edit

- (szerk.): *Tanulmányok a Böszőrményi reformátusság történetéből*. Hajdúböszörmény Bocskai téri Református Egyházközség – Hajdúböszörmény Kálvin téri Református Egyházközség, Hajdúböszörmény 2019, 65–90.
- Major Zoltán László: Erkölcsi problémák és bűncselekmények és adatok a XVIII. század első felében Bihar vármegyében. In: Radics Kálmán (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1996, 39–65.
- Makkai László: Debrecen mezőváros művelődéstörténete. In: Szendrey István (szerk.): *Debrecen története 1693-ig* 1. kötet. Debrecen Megyei Városi Tanács V. B., Debrecen 1984, 493–670.
- Makkai László: Puritánok és boszorkányok Debrecenben. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VIII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1981, 113–128.
- McGrath, Alister E.: *A Life of John Calvin: A Study in the Shaping of Western World*. Blackwell Publishing, Oxford 1990.
- Módy György: Földesúri kúriák és várkastély Debrecenben. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIX*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1992, 43–57.
- Monter, W. E.: *Calvin's Geneva*. Robert E. Krieger Publishing Company, New York 1973.
- Nagy Sándor: A hajdúkerületi büntető törvényszék 1861–1871. évi működésének vázlatja. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXI*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1994, 89–116.
- Nagy Sándor: A hajdúkerületi büntető törvényszék, mint másodfokú bíróság. Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1995, 5–30.
- Nagy Sándor: A hajdúkerületi büntető törvényszék, mint másodfokú bíróság 1861–1871. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1996, 119–144.
- Nagy Sándor: A hajdúkerületi törvényszékek büntető ítéletei 1757–1850. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIX*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1992, 87–101.
- Nagy Sándor: A hajdúkerületi törvényszék büntető ítéletei a fellebbviteli bíróságok előtt 1757–1850. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVI*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1999, 37–60.
- Nagy Sándor: A hajdúkerületi törvényszék büntető ítéletei a fellebbviteli bíróságok előtt 1793–1850. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 2000, 55–106.
- Nagy Sándor: A hajdúkerületi törvényszék büntető ítéletei a fellebbviteli bíróságok előtt 1861–1871. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVIII*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 2001, 61–92.

- Nagy Sándor: Kínvallatások a hajdúvárosok és a hajdúkerületi törvényszék előtt indított bűnügyekben. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 1997, 25–55.
- Naphy, W. G.: *Calvin and the Consolidation of Genevan Reformation. With a New Preface.* Westminster John Knox Press, Louisville, KY 2003.
- Oláh Róbert: *Kálvin műveinek recepciója a 16–17. századi Magyarországon.* Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen 2020.
- Ősz Sándor Előd: A budapesti könyvtárakban őrzött Kálvin-kötetek. In: P. Vásárhelyi Judit (szerk.): *A reformáció könyvespolca. Reprezentatív kiadványok Magyarországon a reformáció korából.* A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület Füzetei, 9. Argumentum – OSZK, Budapest 2017, 34–52.
- Ősz Sándor Előd: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica. Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben. – Frühneuzeitliche Calvin-Ausgaben in Siebenbürgen.* Erdélyi Múzeum Egyesület – Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2014.
- Perrenoud, Alfred: *La population de Genève du seizième au début du dix-neuvième siècle. I. Étude démographique.* Mémoires et Documents, 47. Société d'histoire et d'archéologie, Genève 1979.
- Rácz István – Gazdag István (szerk.): *Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1547–1572.* A Hajdú-Bihari Megyei Levéltár Forráskiadványai 1–21. Debrecen 1981–2002.
- Rácz István: *Protestáns patronátus: Debrecen város kegyurasága.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1997.
- Rácz István: *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között.* Akadémia Kiadó, Budapest 1988.
- Révész Imre (íjf.): A „Kálvinista Róma”. (A két elnevezés története.) In: *Theológiai Szemle* 9–10. (1933/1934), 1–108.
- Révész Imre (íjf.): *A magyarországi protestantizmus történelme.* A Magyar Történettudomány Kézikönyve III. kötet 4. füzet. Magyar Történettudományi Társaság, Budapest 1925.
- Révész Imre (íjf.): *Debrecen lelki válsága 1561–1571.* Értekezések a történeti tudományok köréből (25. 6). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1936.
- Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet. I. kötet. 1520 tájától 1608-ig.* Református egyházi könyvtár XX. kötet. Magyar Református Egyház, Debrecen 1938.
- Révész Imre (íjf.): *Méliusz és Kálvin. Viszonyuk a Stancaro elleni harcban, a szentháromságáni küzdelemben és némely másodrendű teológiai vitakérdésekben.* Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Cluj [Kolozsvár] 1936.
- Rivoire, Emil – Berchem, Victor van (ed.): *Les Sources du Droit du Canton de Genève.* Tome II. Sauerländer, Aarau 1930.
- Rodolphe, P.: Genf Kálvin prédikációiban. In: *Theológiai Szemle* 26. (1983/3), 156–161.
- Roget, Amédée: *Histoire du peuple de Genève depuis la Réforme jusqu'à l'escalade. Tome premier. 1536–1542.* John Jullien, Libraire-Éditeur, Genève 1870.

- S. Szabó József: *A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben*. Debrecen 1912, 113–173.
- S. Szabó József: A Kálvint meglátogató magyar. In: *Protestáns Szemle* 21. (1909), 259–263.
- S. Szabó József: Egy magyar ifjú levele Kálvinhoz. In: *Protestáns Szemle* 23. (1911), 95–103. = Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 170–175.
- S. Szabó József: Erkölcsi élet hajdan Debrecenben. In: *Debreceni Képes Kalendárium* 32. (1932/1), 88–92.
- Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717*. Olcsó könyvtár [290]. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest 1891.
- Szatmári Emilia: Méliusz Juhász Péter helye és szerepe a magyarországi reformációban. In: *Sárospataki Füzetek* 11. (2007/1), 71–99.
- Simonyi Alfonz: A közlekedés és a kőutak Debrecenben a XIX. század végéig. In: Radics Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen 1997, 153–178.
- Szendiné Orvos Erzsébet: A hajdúvárosok büntetőbíráskodása a 17. században. In: Varjasi Imre (szerk.): *A Hajdúkerület büntetőbíráskodásától a kádári megtorlásokig*. Közzsolgálati füzetek, XI. Hajdúböszörmény Város Polgármesteri Hivatala, Hajdúböszörmény 2016, (7–26) 19–20.
- Szendrey István: Debrecen, a mezőváros. In: uő (szerk.): *Debrecen története 1693-ig*. 1. kötet. Debrecen Megyei Városi Tanács V. B., Debrecen 1984, 131–312.
- Staedtke, Joachim: *Johannes Calvin. Erkenntnis und Gestaltung*. Personlichkeir und Geschichte 48. Musterschmidt Verlag, Göttingen 1969.
- Szűcs István: *Szabad királyi Debreczen város történelme három kötetben ábrákkal a legrégibb kortól a mai időkig*. 1. kötet. *A legrégibb időkől I. Rákóczy György fejedelem haláláig*. Városi Könyvnyomda, Debreczen 1870.
- Szűcs István: *Szabad királyi Debreczen város történelme három kötetben ábrákkal a legrégibb kortól a mai időkig*. 2. kötet. *I. Rákóczy György fejedelem halálától Debreczennek szab. királyi városi rangra lett emeltetéséig (1693)*. Városi Könyvnyomda, Debreczen 1871.
- Takács Béla: Debrecen ipara 1693-ig. In: Szendrey István (szerk.): *Debrecen története 1693-ig*. 1. Kötet. Debrecen Megyei Városi Tanács V. B., Debrecen 1984, 411–463.
- Watt, Isabella M. – Lambert, Thomas A. (éd.): *Registres du Consistoire de Genève au temps de Calvin (1542–1559)*. Tomes I–XIV. Librairie Droz, Genève, 1996–2020.
- Watt, Jeffrey R.: Calvin on Suicide. In: *Church History* 66. (1997/3), 463–476.
- Watt, Jeffrey R.: *Choosing death: Suicide and Calvinism in early modern Geneva*. Truman State University Press, Kirksville, MO 2001.
- Watt, Jeffrey R.: The Family, Love, and Suicide in Early Modern Geneva. In: *Journal of Family History* 21. (1996/1), 63–86.

- Zoltai Lajos: Debrecen város és a debreceni egyház egysége. In: *Debreceni Protestáns Lap* 23. (1903/10), 170–172.
- Zoltai Lajos: Debrecen sz. kir. város története a legrégibb időktől 1693-ig. In: Kiszely Gyula (szerk.): *Magyar városok fejlődése. Debrecen sz. kir. Város. A város múltja, jelene és jövője rövid áttekintésben.* Magyarország városai és vármegyéi I. Vármegyei Könyvkiadó, Budapest 1931, 11–76.
- Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig.* Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest 1986. [Reprint.]
- Zoványi Jenő: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története.* I. kötet. Nagy Károly Grafikai Műintézet, Debrecen 1939.

* * *

The reception of John Calvin's theology and social thoughts in Hungary raises several historical, judicial and theological questions. The multi-faceted legacy of Péter Melius Juhász makes it clear that Calvin's theological and ethical considerations had a profound impact on the sixteenth century moral life of the local townsfolk of Debrecen. But the exploration of the practical aspects of this influence has been neglected in current Calvin-studies. For this reason, the primary intention of the present study is to show what practical implications in the field of public morals the ecclesiastical and literary ministry of the early modern preachers of Geneva and Debrecen had. Readers will find that the Hungarian reformers did not directly refer to the written legacy of Luther or Calvin, but the sifting examination of the Registers of the Magistrates of Debrecen contributes significantly to demonstrating the effectiveness of the doctrines preached by the reformers in Eastern Hungary. Moreover, the elaboration on the public morals of Debrecen also allows a comparison of the moral life of the inhabitants of the two Reformed cities of Geneva and Debrecen.

Keywords: John Calvin, Péter Melius Juhász, public morals, Geneva, Debrecen, Hungarian Protestantism, Magistracy of Debrecen, crime and punishment.